

ÉDES

VII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM
1985. OKTÓBER-DECEMBER
ÁRA: 10,50 FORINT

ANYANYELVÜNK

A nyár nagy eseménye volt a Veszprémben tartott ötödik Anyanyelvi Konferencia. Lőrincze Lajos, az Anyanyelvi Konferencia védnökségének elnöke beszámolóját tartja.
(MTI fotó: Kiss G. Péter)

A tartalomból

NEM ENGEDÜNK A 48-BÓL

(Felsős diákoknak szóló rejtvénypályázatunk utolsó fordulója)

Szablyár Ferenc:

Amikor a házasság „sem jön össze”

Rapcsák Lajos:

Thatcher és társai

Martinkó András:

A szitakötő éltű siker meg a tűzről pattogott színésznő

Fábián Zsuzsanna:

Pizza

Csetneki Sándorné:

Nyelvtörténeti érdekességek

Vitányi Borbála:

Értjük-e a nyelvjárások üzenetét?

Majoros Mihály:

Mit lehet tetten érni?

Tompa József:

Zomotor

Szepesy Gyula:

Ez a hiba, hol a hiba?

Győri Anna:

Beszélgetés Lukács Sándor színművésszel

Amikor a házasság „sem jön össze” avagy a Stein fiú esete Elizabeth Taylorral

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.
A szerkesztőbizottság
elnöke:

Lőrincze Lajos
Szerkesztőbizottság:
Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rác Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepesy Gyula,
T. Urbán Ilona
Felelős szerkesztő:
Bencédy József
Szerkesztő:
Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.
Szerkesztőség:
Budapest,
Dob u. 60.
1072

Telefon: 416-939
Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó:
Siklósi Norbert
vezérigazgató
Megjelenik negyed-
évenként.

Egy szám ára: 10,50 Ft.
Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a hírlapkezelő
postahivataloknál és a Posta
Központi Hírlapirodnál
(postacím: Budapest, V., Jó-
zsef nádor tér 1. 1900) köz-
vetlenül vagy postautalván-
nyon, valamint átutalással a
KHI 215-961 62 pénzforgal-
mi jelzőszámra. Előfizetési
díj: félfévre 21 Ft, egy évre
42 Ft. Külföldiek részére elő-
fizethető a „Kultúra” Könyv
és Hírlap Külkereskedelmi
Vállalatnál, H-1389 Buda-
pest, postafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fény-
szedő Üzem (857966/09)
Szolnoki Nyomda
Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató
INDEX: 25 224
HU ISSN 0139-0457

Nem merem azt mondani,
hogy újabb közhely a látóha-
táron, mert az újsütetűnek
látszó, mindenhová illő nyel-
vi fordulatnak lassan már
szakálla serked, az unos-
untalan használat miatt már a
könyökünkön jön ki. „Hama-
rosan ledoktorál, ha összejön
neki” – hallom. Kód önti el
az agyamat. Semmit sem ér-
tek, csak gyanítom, hogy va-
lami akadálya is lehet a dok-
torálásnak. Készületlenség,
vizsgakövetelmény, egészségi
állapot, határidő, családi
okok, és még ki tudja, mi
minden. De az okokat minek
is firtatni, mikor itt van az
előregyártott, általános szó-
lam: „nem jött össze”.

Mindez a köznyelv hétköz-
nap i kavargásában még hagy-
ján. Zavaróvá és környezet-

szennyezővé e pongyola kife-
jezés akkor válik igazán, ami-
kor már a sajtó, a rádió, az
irodalom is népszerűsíti.

„Kezdenek összejönni a jogi
és társadalmi feltételei egy
hatékonyabb munkaerőgaz-
dálkodásnak” – nyilatkozik
valaki az Esti Krónikában. –
„Gondolkodtam már ezen,
de úgy alakult, hogy nem jött
össze...” – hallom a 168 órá-
ban.

A régi bölcsesség szerint a
szó elröppül, de az írás meg-
marad. A sajtó nyelvének
vizsgálója ezért csodálkozhat
az Esti Hírlap egyik monda-
tán: „Európa konzervatív,
epeköros, májfoltos öregurai
összehozták a háborút.” Egy
régivágású történész még azt
írta volna, hogy „kirobban-
tották” a háborút. A májfol-

tos öregurak mennyivel fino-
mabbak, ők csak „összehoz-
ták” a háborút.

Még egy izgató hír. Címe:
Ki lesz a nyolcadik? Szintén
az Esti Hírlapból. „Hétszer
volt férjnél, igaz csak hat férj-
nél, mert Richard Burtonnel
két ízben is az anyakönyvve-
zető elé állt minden idők
egyik legszebb színésznője,
Elizabeth Taylor. A nyolca-
dik házasság, hírek szerint,
nem könnyen jön össze”...

Hát ilyen szerencsétlen
szegény Elizabeth Taylor.
Hétszer sikerült férjhez men-
nie, de nyolcadszor már nem.
Hogy miért nem, ki tudja?

(Folytatás a borító III. olda-
lán)

Tartalom

Szabylár Ferenc: Amikor a házasság „sem jön össze” avagy A Stein fiú esete Elizabeth Taylorral	B/II.
Rapcsák Lajos: Thatcher és társai	1
Kovalovszky Miklós: Szilágyi Ferenc: A magyar mondat regénye	1
Martinkó András: A szitakötő éltű siker meg a tűzről pattogott színésznő ...	2
Holczer József: Ifjúsági lapban olvastuk	2
Majoros Mihály: Mit lehet tetten érni?	3
Szombathy Viktor: Csak ülök és jegyzek	3
M. Nagy Ilona: A Jordánszky-kódex új kiadása	4
L. L.: Anyanyelvi konferencia – Veszprémben	5
Büky László: Kertész Manó: Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei	5
Tompai József: Zomotor	6
Velcsov Mártonné: Ez a fajta – ilyen fajtájú	6
„Beszélni nehéz!”-körünk munkájáról	7
Péchy Blanka: Ez évi közönségtalálkozónk visszhangja	8
Szepesy Gyula: Hol a hiba, mi a hiba?	8
Györi Anna: Beszédkultúra és költészet (Beszélgetés Lukács Sándorral)	9
Remek rímek	9
Holczer József: Köszöntjük a szerkesztőbizottságot!	10
Fábián Zsuzsanna: Pizza	10
Zimányi Árpád: Csak egy vessző?	11
Vitányi Borbála: Értjük-e a nyelvjáráskor üzenetét?	11
Ladó János: Helyesbítés	12
Szepesy: Vidám sarok	12
Szendé Aladár: A középiskolai tanulók stílusérzékének fejlesztése	13
Csetneki Sándorné: Nyelvtörténeti érdekességek	13
Kovalovszky Miklós: Nyelv, irodalom, olvasás	14
Nem engedünk a 48-ból! (Rejtvény pályázatunk utolsó fordulója)	14
Nyelvi játékok	15
Grétsy László: Felde Györgyi: Nyelvi játékok az anyanyelvi ismeretterjesztés szolgálatában	B/III.
Postaláda	B/II.

THATCHER ÉS TÁRSAI

Thatcher ma Kinába érkezik; Reagan és Thatcher találkozája; Thatcher taktikája – hirdetik vastag betűs újságcímek. Az utóbbi egy kéthasos cikk élén áll, és a szövegben is nem kevesebb mint tizenötször olvasható: *Thatcher*.

A rádió sem marad el: *Thatcher és kínai kollégája...*, *Thatcher, aki most harmadszor jár Kinában...*, *Thatcher olyan kijelentést tett...*, *Thatcher azt mondta*.

Honnan tudja a jámbor olvasó vagy hallgató, hogy Denis Thatcherről van-e szó, avagy feleségéről? Persze, nagy találékonyág nem kell ennek az eldöntéséhez, a hírek tartalmából kiderül. Segítenek ebben az olyan felemlés fogalmazások is, mint *Thatcher (brit) miniszterelnök, Thatcher kormányfő*. De hogy ad absurdum fokozzam a pusztá *Thatcher* név használatát: mit írnának, mit mondanának ennek hívei, ha – tegyük fel – egyszer férje is elkísérné a sokat utazgató Margaret Thatcher-t?

Csak a brit miniszterelnökek vannak az újságírók, rádióriporternek ilyen intim lábon? Dehogy! *Kirkpatrick duzzog*, adja hírül egy vastag betűs újságcím; egy másik hír azt, hogy *Shultzék tartottak a harcias Kirkpatricktól*. Kész szerencse, hogy egyéb forrásokból tudjuk: Kirkpatrick nem valami bajszos-szakállas diplomata, hanem az USA ENSZ-nél akkreditált, időközben már lemondott női nagykövete. *Gromiko és Cresson eszmecserejét* hirdeti egy újságcikk címe, de a szövegben is megismétlődik a *Cresson* név. Értendő alatta Edith Cresson francia külkereskedelmi és idegenforgalmi miniszter, tehát megint csak női politikus. Hasonló a helyzet a *Bush és Ferraro televíziós szereplése* vastag betűs címmel; a szövegből kiderül, hogy Geraldine Ferraro, az USA legutóbbi alelnök-jelöltje vitázott a tévében.

Vajon csak női politikusokra, diplomatákra korláto-

zódik ez a suta névhasználat? Bizony nem. Íme csak két példa, más körökből: *A 78 éves Garbónak* magas kitüntést adományozott a svéd király. *Sullivan és Leetsma kilépett a világűrbe*; az utóbbi cikkben is ismétlődik a *Sullivan* név, pedig a Challenger női űrrepülőjéről, Kathryn Sullivanról szól.

Eddig csupa külföldi nevet sorakoztattam fel ennek a nyelvünkbeli kirívó névhasználatnak illusztrálására. Magyar nevekkkel mi a helyzet? Kezdjük volt női miniszterekkel! Közülük kettő, Nagy Józsefné és Keserű Jánosné, férje nevét viselte, és senkinek sem jutott eszébe *Nagy* vagy *Keserű* néven szólni róluk. Hasonlóképpen sohasem hallottuk Benke Valériát *Benke* néven emlegetni. Úgy látszik, női politikusaink nevével nincsen baj. Nem ilyen megnyugtató azonban, ahogyan különösen a kritikusok színésznőket és íróknőket emlegetnek.

Mi lehet a nyelvünk szellemének megfelelő megoldás? Térjünk vissza a listavezető szerepét játszó *Thatcher* névre! Kiindulhatunk abból a rádióadásból, amely egy szuszra háromféle változatot használt: *Thatcher, Mrs. Thatcher, Thatcher asszony*, meg abból az újságcikkből, amely *Mrs. Thatcher*-t szerepeltetett. Az első változat az, amely ellen hadakozunk. A második elfogadhatónak látszik, elvégre nemzetközi használatnak örvend, hasonlóképpen a harmadik is, esetleg egy kis kiegészítéssel: *Th. (miniszterelnök) asszony*. Jó megoldás még *Margaret Th.* is (Indira Gandhi mintájára). Nem kifogásolható ezek szerint *Kirkpatrick nagykövet-asszony, Cresson miniszter-asszony* sem, anélkül, hogy tudnánk, férjheztek-e. (Ezt a kis könnyelműséget állandóan megengedjük magunknak, amikor az SZTK-ban változtatás nélkül „főorvos-asszony”-nak tituláljuk a fehér köpenyes orvosnőket.)

Felmerülhet még a *Tha-*

cherné, Kirkpatrickné megoldás is. Ez, bár elég szokatlan, meghonosítható volna, van azonban egy hátránya: Margaret Th.-ról ismeretes, hogy férje családnevét használja, de ki tudja, hogy a Kirkpatrick, Cresson, Ferrara nevű hölgyek nem leánykori nevüket viselik-e, sőt egyáltalán férjnél vannak-e? A magyaros -né toldat tehát minden egyes esetben tisztázásra szorulna, így nem célszerű. Ugyanez a hátránya megvan az angol *Mrs.* vagy *Miss*, a francia *Mme* vagy *Mlle*, a német *Frau* vagy *Frl.* közti választásnak is. Éppen ezért van az angoloknak újában egy *Ms.* megoldása is, amely független attól, hogy leányról vagy asszonyról van-e szó; a németeknél pedig

régóta dívik – különösen színésznők esetében – a *die Callas, die Schwarzkopf* megnevezés. A *Tyereskova, Navratilova* neveket szélteben használjuk az eredeti szláv toldalékkal; e téren egyébként viszonyosság áll fenn: *Kertészová*, mondják északi szomszédaink a mi honfitársnőnkre.

Ami pedig saját művésznőinket, íróknőinket illeti: ne sajnáljuk a személynevet Lodomerszky Margittól, Bársági Ildikótól, Bajor Gizitől, Kukulcsy Júliától, Galgóczi Erzsébettől, Kaffka Margittól és a többiektől! Enélkül eltorzítjuk nevüket is, anyanyelvünkét is.

Rapcsák Lajos

(A szerkesztőség visszatér a témára; várjuk olvasóink hozzászólását is.)

Szilágyi Ferenc:

A MAGYAR MONDAT REGÉNYE

Tankönyvkiadó, 1983.

A magyar szókinccs regénye és A magyar szó költészete után ez a harmadik kötete a szerző tervezett sorozatának. A nyelv hagyományos tagolását (hang, szó, mondat) követő, népszerű formában, de tudományos igénnyel írt „hármaskönyv” mindegyik tagja két kötetre bomlik, történeti és stilisztikai részre.

A mostani kötet alcíme: „Szórakoztató mondatban – történeti és nyelvhasználati alapon” – meghatározza a munka jellegét. Az ősi, egytagú szó-mondattól a kifejtett közlésformáig követhetjük nyelvünk szerkezeti fejlődését, a rokonyelvek párhuzamai alapján, de figyelemmel az emberi szemléletmód és gondolkodás egyetemes törvényszerűségeire és más idegen nyelvek tanulságaira.

A mondat elemeinek tárgyalása követi a történeti fejlődést, s a kirajzolódó nyelvtani rendszerben a leíró és a történeti szempont egyesítésével kibontakoznak a nyelv rendszerhálózatának összefüggései. S mindegyik bőséggel ontja példáit a könyv, közkeletű nyelvtanainkat magasan felülmúló, írói idézetek százaival is a Halotti Beszéd-től Sütő Andrásig. A történetiség ad lehetőséget a szerzőnek, hogy rejtett etimológiákra, érdekes törvényszerűségekre és furcsa szabálytalanságokra, a nyelv sajátos logikájára hívja föl a figyelmet. De sűrűn utal, tárgyilagos rövideggel, a nyelvhelyességi szempontból vitás esetekre is.

A nyelvi rendszer bonyolult összefüggései, a kereszteződő nyelvtani kategóriák zsúfoltá tesznek némely szakaszt. A zárófejezet azonban tömör összegezést ad nyelvünk mondat szerkezeteinek fejlődéséről, dióhéjba sűrített nyelvtörténetet.

Az olvasó – elsősorban magyartanárokra gondolva – gazdag anyagot kap ismereteinek fölfrissítésére, ösztönző segítségül munkájának színessé, érdekessé, életszerűvé tételére, éppen történetisége révén. Példaadását még nyomatékosabbá teszi könyvének stílusa: könnyed, szinte csevegő hangon, szellemes fordulatokkal, szemléletes hasonlatokkal teszi vonzóvá a „riasztó” nyelvtant.

Kovalovszky Miklós

A szitakötő éltű siker meg a tűzről pattogott színésznő

Mint tudjuk, a szólások és az állandósult szókapcsolatok a nyelv legszilárdabb előregyártott elemei közé tartoznak. Mégis lépten-nyomon előfordul, hogy használatuk során az előre meghatározott, kijelölt pályáról letérnek olyan pályára, ahol egy, jelentésében vagy formájában rokon szólás vagy állandósult szókapcsolat várja beindítását. Aki figyelmesen olvassa

benne az „elhúzzák a csikot” s „elhordják az irhájukat”.) Egy felnőtt ember szövege így festett egy óvodás szájában: „*tüvé-heggyé tesz*”. (Vö. „*tüvé tesz*” és „*tövel-heggyel hagy*”). A TV egyik műsorában hallottam egy *vaklárma* kapcsán: „*Tolvajt csak ott kell kiáltani, ahol valóban ég a ház.*” (És ott minnek? – kérdelem én. Legfeljebb, ha fosztogatók használják ki a tűz-

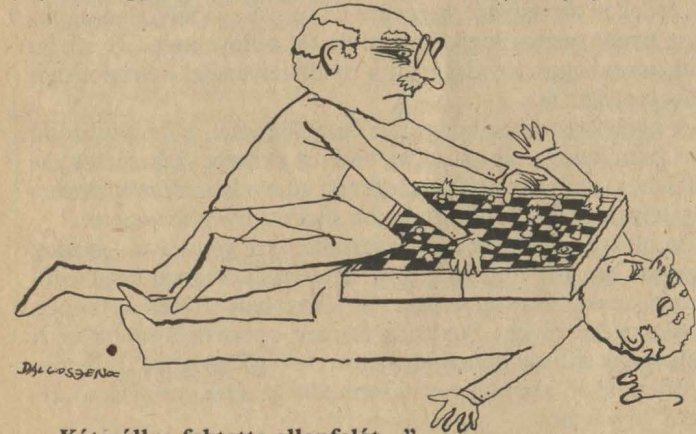

„Elkövette a ballövést...”

az újságokat, hallgatja a rádiót, tévét, az viszonylag rövid idő alatt szép számú példát gyűjthet a szólások, állandó szókapcsolatok furcsa keveredésére.

A sok-sok példa közül kezdjük a legrangosabbal. Valaki a rádióban azon kesergett, hogy meglehetősen szűk az a fiatal réteg, melynek – ügymond – „*átadhatnánk a marsallbotot*”. Nos, tudjuk, hogy minden kezdő katona a *tarsolyában hordja a marsallbotot*; az előadó legfeljebb a *váltó- vagy stafétabotot adhatná át*. Az irhabundacsempészekről mondta – tréfásan – valaki: „*elhúzzák az irhájukat*” a vámhivatal előtt. (Nyilván egyszerre merült fel

esetet.) Ugyancsak egy rádiójátékból való ez a hasonlat: „*Az ember feje olyan, mint a káptalan*” (azt akarja mondani: zsúfolt, zavaros, rosszul emlékező). A valódi szólás azonban így hangzik: „*Az ember feje nem káptalan*”, azaz: az ember nem emlékezhetsz mindenre. A gyereket – mondja valaki tanúvallomásaiban – „*ütik-verik, mint a répát*”. Ütni-verní pl. „*a kétfenekű dobot*” szokás, vagy üti-veri „*mint a szódás a lovat*”. Egy jó nevű író nyilatkozatából: van egy kis házikója Szentendrén, de most (októberben) már nem lakható, mert csak olyan „széllal bélelt” lak. (Gondolom: a szél ki- s be jár rajta, de azért

„Két vállra fektette ellenfelét...”

még nem „léha, üres fejű, szélhámos” az a derék házacska.)

Szinte klasszikus példája lehet a szóláskeveredésnek ez az információ: „*elkövette a ballövést*”. Nyilván ez a két kifejezés egyesült rosszul sikerült nászban: *elkövette a baklövést és elkövette a ballövést*. Majdnem édestestvére lehetne ez a találmány: „*a város a felkelők kezére esett*”, úgy érte, hogy egyrészt „*elest*”, másrészt „*a felkelők kezére került*”. Még inkább keveredésről van szó, amikor a tudósító szerint egy versenyző „*fölébe keveredett ellenfelének*”. (Talán „*fölébe került*”, vagy még inkább „*fölébe kerekedett*”). Azt is olvastam, hogy egy versenyző „*küzd az utolsó csepp lehetéig*”. (Ez ennek a két formának keveredéséből születhetett: „*küzd az utolsó lehetéig*” és „*küzd az utolsó csepp véreig*”). Ugyancsak egy sportriportban hallottam: „*az együttes nem kelti inába szállt csapat benyomását*”. (Értsd: olyan csapat benyomását, melynek *inába szállt a bátorsága*.) „*Most isszák (ennek a viselkedésnek) a következményeit*.” (Lehet,

hogy „*megisszák a levét*” és ugyanakkor „*megsínylik a következményeit*”). Már részben zoológiai melléfogás, amikor egy kritikus „*szitakötő éltű sikeréről*” beszél. (Alighanem „*kérész (tisztavirág) éltű*” sikert akart mondani.) Az is elég gyakori (és majdnem mindig humoros hatású), hogy valaki olyan esetben használ egy átalakulóban levő szókapcsolatot, amikor annak eredeti, konkrét vonatkozása még él, s ebben az értelemben nem illik rá az említett esetre. Nagyon gyakran használják például a birkózó-sportból eredő *két vállra fektet* kapcsolatot általában „*legyőz*” értelemben pl. sakkban, pingpongban, kosárlabdában. A humornál tartva: nem tudom, a színkritikus humoros fordulatnak szánta-e (a szövegből nem derül ki), amikor azt írta: „*Szemes Mari tűzről pattog*”. *Tűzről pattant* lányról, menyecskéről hallottam, de még egyetlen nőszemélyt sem láttam úgy, hogy akkor éppen „*tűzről pattogott*” volna. (Legfeljebb a pattogatott kukoricánál láthatni ilyen mozgásformát.)

Martinkó András

Ifjúsági lapban olvastuk

Nemrég jelent meg a Pajtás különdíjának, a Hahótának 18. (idei első) száma. A 47. oldalon található a „*Kifacsart szavak*” című „*értelmező szótár*” újabb folytatása. Ez bal oldalon hozza a viszonylag normális helyesírási idegen szókat, a jobb oldalon pedig humorosan „*értelmezi*” őket. Nincs is különösebb baj az ilyenekkel, mint pl. *pacientúra*, *pampuska*. Viszont az oldal közepén kirivó adalékkal találkozhatunk. Tréfa ide, humor oda: ennek a „*kifacsart szó*”-nak már a bal oldalon se lett volna szabad megjelennie, nemhogy az épp emiatt hibás „*definíció*”-t mellette közölni. Íme: *posthumus* = a szerző halála után postán jött kiváló termőföld.

Milliószor elmondták, leírták már nyelvészek, nyelvvédők, hogy a latin „*postumus*”-ban (tehát a *post*, azaz:

’után’ továbbképzett alakjában) a *t* után mindjárt *u* következik. Nincs *h*, nincs *sz* a *post* + *humus* (= termőföld) összetételéről. A *postumus* szó két jelentése csakis ez: 1. = utószülött (gyermek, aki apja halála után született); 2. = hátrahagyott (szellemi alkotás, amely a szerző halála után kerül első ízben a közönség elé).

Még valamit. A ballagáson énekelt „*Gaudeamus igitur*...” kezdetű diákéneken valóban a „*humus*” szó szerepel: ’(termő)föld’, illetve ’por’ jelentésben: „...*Post iucundam iuventutem, / Post molestam senectutem / Nos habebit humus*...” Bognár András fordításában: „*Ifjú éveink ha telnek, / és öregkor terhe lep meg, / úgyis porba tévünk...*”

Holczer József
(Kecskemét)

MIT LEHET TETTEN ÉRNI?

Voltaképp semmit, mert a kifejezés tárgya csak személy lehet: az, akit – az értelmező szótár szerint – tiltott dolgon vagy bűnözésen rajtakapnak, meglepnek, lelepleznek a cselekmény elkövetése közben. *Tetten érhetik* a merénylőt, a tolvajt, a zsarolót stb.

A nyelvszokás azonban változik: újabban egyre gyakrabban találkozunk a sajtóban furcsa tettenérésekkel,

„Tetten érni a múlt pillanatot”...

amikor a kifejezés nemhogy valamely élőlényre, netán tárgyra, hanem egészen elvont fogalomra vonatkozik. E változtatás első elkövetőjét bajos már „tetten érni”, ötlete azonban divatot teremtett, s tollforgatóink, kapva minden új stílusfordulaton, tetszelegni kezdtek alkalmazásával, mely gyakran magával hozza a bizonytalan helyesírást is, a hibás egybeírást, fölösleges kötőjelet. Először még idézőjellel utaltak a nem megszokott értelemben való használatra: „Az író *tetten éri* az anyanyelven szólás örömet.” Egy rádióbírálat szóvá teszi valamelyik kerekasztalműsor mesterkétségét, érezhető csináltságát: „Miért volt erre szükség, s miért ilyen *tetten érhetően*?” A helytelenítés itt még ad valami megokoló alapot, átmenetet az átvitt értelemben hajló használatra. A következő idézetekben azonban az újszerűsködések kívül aligha találunk

magyarázatot erre a stílusficamra. (A helyes megoldás egy-két változatát zárójelben adjuk.)

„Az író novellájában *tetten érhető* az irodalmi párhuzam” (fölfedezhető, föllelhető); „A mi feladatunk *tetten érni* a múlt pillanatot” – mondta egy tévérendező (megragadni, megörökíteni, ábrázolni); „A férj irigysége és féltékenységére a feleség sikerei miatt nagyon is *tetten érhető*” (kifejeződik, megnyilvánul, megmutatkozik, ill. érhető, belátható, (át)érezhető); „A korszerűtlen mitoszokat terjesztő írásokban *tetten* lehet *érni* a nemzet, a haladás ellen acsargó indulatokat” (le lehet leplezni, föl lehet fedni, tární; de talán jobb más szerkezettel: lelepleződik, megnyilvánul, ill. kiharsog, kivicsorog belőlük az indulat).

Pozitív megállapításban pedig különösen visszas a rosszaló, elítélő árnyalatú *tettenérés-ről* beszélni. Pl.: „Az író regényében a személyes érdekeltséget *tetten érhetjük* a szociografikus valóságábrázolás eszközeiben” (láthatjuk, fölfedezhetjük; ill. ...érdekeltsége érezhető, megmutatkozik, megnyilvánul); „az ihlet forrását *érjük* itt *tetten*” – írták Kormos István egy versét elemezve (föl- meg, leleplezzük, fölfed(ez)-hetjük; forrására rátalálhatunk, rábukkanhatunk; a forrás *tettenérése* egyébként már-már képzavar); „E szép mesevilágban *tetten érhető* N. K. humánusmot árasztó pedagógiai nézetei” (kitűnnek, kiviláglanak, megmutatkoznak, megnyilvánulnak; a könyv elismerő értékelésében ünneprontó stílusvétség a *tetten ér* kifejezés).

Határozottan helytelenítjük tehát a „tettenérők” buzgóságát; a kifejezés sajtóbeli divatja ugyanis átcsap a köznyelvbe is. De nem azért tiltakozunk ellene, mert – mint egy lap olvasólevelében olvastuk – a kriminalisztika, a bűnüldözés kifejezései idegenek nyelvünkől; holott nyilvánvaló, hogy az igazságszol-

gáltatás szó- és szóláskészlete évszázados gazdagítója nyelvünknek (*pálcát tör, pellengetre állít, megbélyegez, él a gyamúperrel, elítél, vádol, tanúskodik* stb., stb.). Azért hibáztatjuk a *tettenérés* új divatját, mert logikátlan, torzítja az emberek nyelvérzékét, mert a sablon kényelméből

fakad, s arra szoktat bennünket, hogy megfelelő találó és odaillo szó helyett megelégedjünk az éppen levegőben lévő, divatozó klisével. A divat – a nyelvi is – múlandó; de segítségünk mi is, hogy mielőbb eltűnjenek feltűnő visszasságai.

Majoros Mihály

CSAK ÜLÖK ÉS JEGYZEK

Elképesztő mennyiségű cédulám őrizi a televízióban, a rádióban, a sajtóban leírt és elhangzott „magyar” szövegek furcsaságait! Hadd mutassak be most néhányat a táskányira dagadt tarka nyelvi „szépségekből”, logikai ugratók eltáncolt koreográfiájából.

Egy vízügyi szakember mondta a televízióban:

Időjárás behatások érik az agrokémiai hatások behatárolását. (Némi fejtörés után gyanítható csak, hogy ha esik az eső, emilyen a műtrágyák hatása, és amolyan, ha rásugárzik a nap.)

Hogy már az iparnál maradjunk, a Gázművek egyik mérnöke nyilatkozott ekként:

A műanyagcsövek teljes rendelkezésre állása nem teljesen rendezett. (Azaz: nem tudjuk, van-e cső, vagy nincs.)

Ez pedig egy vállalati aranymondás:

A másik vállalattól, úgy mond, le kell hívni ezt az alkatrészt, mert mindig jó célkitűzés, ha kövessük az igényt.

Ez egy „agrokere”-intéző mondása volt. Kissé nehéz megfejteni, végül mégis rájövünk arra, hogy az egyik vállalat a másiktól kér majd kölcsön gépkatrészeket, ha tisztában van az igényekkel. (A közbefűzött, ám semmitmondó „úgymond” különösen emeli a mondat hivatalos értékét!)

Egy augusztusi ejtőernyősnapon a Duna fölött szállógáló ejtőernyősök alábocsátkozásának szakértője ezzel mentegedett egy hibát:

Az időjárás egy bonyolultsági tényezőt eredményezett.

(Nem kétséges, hogy ferdén fúj a szél, az ejtőernyős tehát nem oda hullott, ahová tervezte.)

Az alábbi mondat történetesen napilapban jelent meg, hozzászólásként:

Én azt hiszem, hogy a Szózat és a Himnusz helyes éneklése kapcsán javítanunk kell Himnusz- és Szózat-beli kultúrhibánkat. (Magyar, énekelj tisztességesen, kellő ütemben és hangsúllyal; soha ne ejts kultúrhibát, ha himnusra fakad ajkad!)

Nem egyszer említettük már, hogy a „téma” szó hosszú éveken óta egyre erőteljesebben helyettesíti s nyomja el beszédünk folyamában az „izé”-t. A témáról rengeteg feljegyzett témám van, ezúttal csak egyetlen vele való kapcsolatot említek:

Ezt a témát szélsőre súlyoztam – mondotta egy tanácselnök. Ezzel valószínűleg anynyit akart mondani, hogy nem nagyon tartotta fontosnak valamely hivatalos cselekedetét. Érthetnénk ezt futball-pályán elhangzott kijelentésnek is, de akkor a „témát” vagy a jobbszélsőre vagy a balszélsőre kellett volna odasúlyoznia az elnöknek.

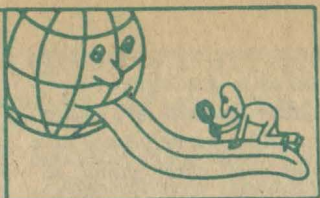
Hadd zárjam e „súlyozott” tanulmányomat a Jogi esetekben méltatlankodó nő mondatával, akár magamra vonatkoztatva is:

Hát én aztán teljesen ki vagyok akadva!

Noha – miként a Győri Ballett egyik szereplője kijelentette –

én is baromian vágyom a sikerre.

Szombathy Viktor

A JORDÁNSZKY-KÓDEX ÚJ KIADÁSA

A középkorban, a könyvnyomtatás elterjedése előtt hosszantartó munkával, kézzel írták le a könyveket, s egyes lapokat gyakran gazdagon díszítettek. Ezeket a kézírásos könyveket fatáblás borítójukról kódexeknek hívjuk (a latin *codex* szó fatörzset, fatáblát jelent). A becslések szerint a magyar nyelvű kódexeknek a századok viszonyosságában több mint a 99 százaléka elpusztult. A fennmaradt példányok ma múzeumok és könyvtárak féltett kincsei. Egy ilyen, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött, a XVI. század elejéről való könyvvel ismerkedhettünk meg nemrég hasonló kiadásban: az ún. Jordánszky-kódexszel, amely a Helikon Kiadó gondozásában jelent meg.

A kódex kéthasábos, szép, olvasható írású, s népies reneszánsz elemeket mutató díszítése szintén figyelemre méltó. Jelentős terjedelmű magyar nyelvű bibliafordítást őrzött meg, bár nem tartalmazza a teljes Bibliát. Ennél korábbi egyetlen bibliafordításunk van, az úgynevezett Huszita Biblia, amely szintén hiányos, jórészt pedig nem ugyanazokat a bibliai könyveket őrizte meg, amelyeket a Jordánszky-kódex. Több bibliai résznek tehát (így Mózes öt könyvének, Józsué és a Bírak könyvének, az Apostolok cselekedeteinek, néhány apostoli levélnek és az Apokalipszisnak) a Jordánszky-kódexben maradt ránk a legkorábbi ismert magyar nyelvű szövege. Megvan a kódexben a négy evangélium is.

A kódex a nevét Jordánszky Elekről, a tudós és művésztárgyos főpapról, egykori esztergomi kanonokról kapta, mert az egy időben az ő tulajdonában volt. Története azonban ma is elég rejtélyes. Bizonyára – ahogy magyar nyelvű kódexeinket általában

Ancipit ewangelium secundum mattheum

In nomine domini Amen. In principio erat verbum, et verbum erat apud deum, et deus erat verbum. Et in principio erat apud deum, et deus erat verbum. Et in principio erat apud deum, et deus erat verbum.

... meg van az újabb fordításunk is, amely a kódexben maradt ránk a legkorábbi ismert magyar nyelvű szövege. Megvan a kódexben a négy evangélium is.

– egy művelt, jó tollú szerzetes fordította le latinul nem tudó rendtartásainak, feltehetően apácáknak kolostori olvasmányul. Az íráshibák azonban elárulják, hogy a szöveg nem a fordító kézírásában, hanem másolatban maradt ránk.

A régi helyesírású, kézzel írt szöveget nem szakembernek persze fárasztó lenné végigolvasni. Ezért öröndetes a kiadó kezdeményezése: a hasonmásához külön kötetben csatolta a bibliafordítás olvasztát is. Ez azt jelenti, hogy a mai helyesírással, egyébként azonban az eredeti hangalakhoz hűen közlik a XVI. század eleji, Alsó-Dráva vidéki nyelvjárású szöveget. Így például a *fýwek* vagy az *enghegy* formákat *fivek* ('füvek') és *engedj* alakban. A mai olvasónak ismeretlen (idegen, régi, nyelvjárású) szavakat pedig külön kis füzetben magyarázzák meg. Ezzel a segítséggel régi szövegünk igazán élvezetes olvasmány.

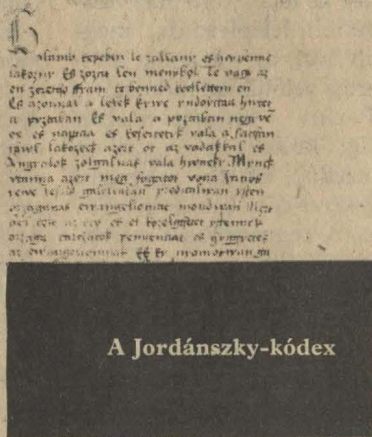
Többek között például szemléletes, találó vagy mára már elavult, de még megfejt-

sen érdekes megfigyelni mai közkeletű bibliai eredetű fordulataink egykori – már igen csiszolt – elődeit: *Legyen világosság! – és lén (= lön 'lett') világosság; Valaki binnél kil* ('bűn nélkül') *vagyon kezöletek, elészter az vessen követ úredja* (vö. *az vesse rá az első követ*); *Egy próféta es nincsen tisztességnél kil* ('tisztesség nélkül'), *hanem csak ű hazájában és ű házában* (vö. *senki sem próféta a maga hazájában*). Számtalanszor előfordul a Halotti Beszédből ismert szép fordulat: *halálnak halálával hal*. A latin *morte moritur* hármasan alliteráló magyar megfelelője már ekkor is több száz éve szokásos kifejezés volt. A mai *véka alá rejt* szókapcsolat viszont, amely szintén a Bibliából terjedt el, nem szilárdult még így meg, mert kódexünk megfelelő helyein *kád alá, szapu alá vet, tesz* megoldások szerepelnek.

Rokonszenzvel figyelhetjük a középkori szerzetes erőfeszítéseit akkor is, amikor helyenként a bonyolult latin szerkezetekkel küszködik. Szó szerint adja vissza például – ahogy általában más kódexfordítóink is – a latinban segédigével kifejezett tiltást: *Ne akarj félmed 'ne félj'* (vö. latin *noli timere*). Egy rész kihagyásakor le is írta, hogy annak „értelme és magyarsága semmiképpen én elmémbe nem fér”, azaz nem tudta lefordítani. A nehezebb vagy kevésbé fontosnak vélt helyeken pedig találékonyan rövidített. Vállalkozása minden tiszteletet megérdemel, hiszen – amint maga is megjegyzi –: „nagy munkánál kil ('munka nélkül') vége nem szakadt”, vagyis igen fáradságos volt.

A Jordánszky-kódex megjelenésével középkori művelődésünk egyik nagy értéke válhat szélesebb körben ismertté, s a kiadás a kódex tudományos vizsgálatát is jelentősen segíti.

M. Nagy Ilona

A Jordánszky-kódex

... hető kifejezések ötlenek a szemünkbe: *naptámadat felől, napenyészet felé; Tenger, vesztegi, némull meg* (vö. *maradj vesztegi*); *ellappanták* (vö. *lappang, lapul* stb.) *ennenmagokat* *Ádám és ű felesége* *Űristennek színe előtt az paradicsombéli fák kezett*. Különö-

Anyanyelvi konferencia – Veszprémben

Tizenöt évvel ezelőtt ültünk le először tanácskozni „anyanyelvi ügyben” hazai és határainkon kívül élő nyelvészek, írók, irodalmárok, pedagógusok és sok egyéb szakma képviselői: hogyan tudnánk segíteni a szórványban élő magyarságot abban, hogy anyanyelvét, magyar kultúráját őrizze, és utódainak továbbadhassa. Az első találkozást, konferenciát 3–4 évenként követte a többi, s mindegyiken volt miről számot adni: milyen nyelvtanulási, nyelvgyakorlási lehetőségeket nyújtottunk idehaza a határainkon kívül élő fiatalok számára; milyen könyveket állítottunk össze a kinti hétvégi iskolák segítségére; hogyan segítettünk a kinti pedagógusok továbbképzésében; milyen segítséget nyújtottunk a magyar kultúra megismertetésében, megszerettetésében.

Debrecen, Szombathely, Budapest és Pécs után most Veszprém adott helyet az Anyanyelvi Konferenciának. S a kétszáznál több résztvevő – felesen külföldiek és hazaiak – az ötnapos tanácskozás során áttekintette az anyanyelvi mozgalom eddig megtett útját, megtárgyalta a soron következő teendőket.

Az elmúlt éveket s a mai helyzetet így jellemezte Czizgány Lóránt, a Londonban élő neves irodalomtörténész: „Az anyanyelvi mozgalom első korszaka, a hőskor befejeződött. Tizen-

öt év hosszú idő. Lassan már a külvilág, a kívülállók is perspektívában látják az anyanyelvi mozgalmat, s munkánk arányait is értékelni tudják.”

A tárgyilagos értékelés megállapíthatja, hogy az Anyanyelvi Konferenciának az évek során mindig sikerült tovább fejlődni, újítani; a feladatokat, a terveket a szükséghez, az új felismerésekhez képest alakítani. Az állandó megújulás megmutatkozott a végzett munka *módszerében*, *belső tartalmában* s a *mozgalom intézményeinek gyarapodásában* is.

Erősödött a mozgalom *kapcsolatainak* rendszere is. Nemcsak azoknak a személyeknek a száma gyarapodott, akiket a magyar nyelvért, a magyar kultúráért, a magyarságtudat megőrzéséért való őszinte aggodalmuk, felelősségük hozott velünk kapcsolatba, egyre több egyesület, intézmény is felvette, illetőleg szorosabbra fűzte velünk a kapcsolatot. És örvendetesen megváltozott kapcsolataink *léghőre* is. Eltűnt a kezdeti bizalmatlankodás, megszilárdult az anyanyelvi mozgalom hitele, mert munkára, tényekre, eredményekre hivatkozhat.

S az újonnan megválasztott – ötven tagú – védnökségnek most az a legelső feladata, hogy mérlegelje, rangsorolja a konferencián felmerült gondolatokat, javaslatokat; pontosan meghatározza az elkövetkező évek feladatait. L. L.

Kertész Manó:

Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei

Az elmúlt évszázadok mindennapi életének számos emléke őrződött meg nyelvünkben, olyképpen, mint borostyánkőben egy ősróvar. A nyelv borostyánkővei az állandósult kifejezések, szólások, közmondások. S bennük a halászatnak, a paraszti életnek, a népszokásoknak, a borsorkányhitnek, a céhes iparnak immár művelődéstörténeti emlékké vált jelenségei.

Kertész Manó munkája, jóllehet nyelvészeti tárgyú, a szokásmondások eredetének és jelentésének feltárásakor a régi századok életét is bemutatja. E kifejezések megértéséhez és magyarázatához ugyanis szükségesek azok az ismeretek, amelyek nem kis részben Kertész mentett meg az *elkallódás*-tól. A kifejezés éppen *kapóra jött*, íme már benn is vagyunk a könyv sűrűjében.

„Miért mondjuk arra, ami elpusztul, elvesződik, hogy *elkallódik*?” – teszi föl a kér-

dést a szerző. S válasza nemcsak a *kall* ige ’üt, ver’ eredeti jelentéséről tájékoztat, hanem arról is, hogyan készült hajdan a posztó. Ezzel függ össze ugyanis a szóban forgó kifejezés. A durva gyapjúszövetet kallómalmokban tették sűrűbbé, tömöttebbé: a nedves posztót a kallómalom fakalapácsai hosszasan paskolták, ütögették. E művelet során egy tízméteres anyagból hétméternyi posztó lett, a többi bizony – a szó szoros értelmében – *elkallódott*.

– De az előbb említett *kapóra jött* szólás is megvan Kertész könyvében: a bőr- vagy rongylabdát szokták a játszógyerekek *kapóra ütni, dobni*. Innen a kifejezés, amellyel akkor élünk, ha valamely esemény jókor következik be, kedvünkre történik valami.

Aki nyelvünk több száz szokásmondásában eddig nem nagyon tudott eligazodni – *nem értette a csiziót*, *hisz nem káptalan a feje* –, annak

most *szabad a vásár!* (Az itt kiemelt kifejezések is könnyen megtalálhatók a kötet betűrendes mutatója segítségével.)

A könyv végén Szemerkenyi Ágnes tanulmánya mutatja be a múlt magyar tudósát, Kertész Manót, aki 1942-

ben halt meg. E könyve, melynek új kiadása régi hiányt pótol, 1922-ben jelent meg. Bár azóta a szóráskutatás újabb részeredményeket is hozott, Kertész munkája fölött nem *tört pálcát* az idő ítélete.

Büky László

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

ÉPÍTŐIPARI SZAKMUNKÁSOK, FIATALOK!

Lakásokat építő vállalat felvész

kőműves, ács-állványozó, épületasztalos, épületkötés, festő-mázoló, villanyszerelő, csőszelő szakmunkásokat és komplex brigádokat.

A dolgozók személyi órábérben alapuló teljesítménybérben kerülnek elszámolásra. Személyi órábér: 25–35 Ft. Havi összkereset: 6000–10 000 Ft.

Dolgozóinknak a főállás mellett lehetőséget nyújtunk a vállalati VGMK-ban való részvételre.

E reklámszöveg tájékoztatása nyomán bizonyára nem sokan keresik majd fel az Unio Áfész telepeit, hogy vásároljanak. Persze egészen más lenne a helyzet, ha kedvezményes *importcement-vásár*-ról kaphatnának híradást.

(Észak-Magyarország, 1985. VI. 10.)

Beküldte: Pöcs Imre, 3531 Miskolc, Győri kapu 4.

Így túl egyszerű lenne?

Fizetés személyi órábér és teljesítmény szerint.
Beküldte: Neumann Edit,
2074 Perbál, Szabadság u. 8.

Az Unio Áfész Tüzép-telepein, Nyékládházán,
Óngán és Felsőszőlőcán

import
cementvásár

20 Ft/q engedménnyel, amíg a készlet tart.

Közvetteszi: T. Urbán Ilona

ZOMOTOR

(Történeti néprajzunk és szótörténetünk legfurcsább kitalációja)

Az Élet és Irodalom 1984. karácsonyi kettős számában Szabó Magda ritka csemegét adott a literatúránkban jártas olvasóknak: „A csekei monológ” cím alatt mintegy rejtett fölvételről írásban levetíti élénk Kölcsey Ferenc elképzelt gondolatait, amelyekkel ez a Berzsenyi Dánielt méltató, önbírálatot is tartalmazó emlékbeszédének a Magyar Tudós Társaságban 1836 őszén való felolvastatását Csekén kíséri. (Mint ismeretes, Kölcsey 1817-i bírálatával halálosan megsértette, tőle idegen művek írásába sodorta a nagy niklai poétát; e beszédével tehát Kölcsey igyekezett legalább az elhunyt pályatárs szellemét kiengesztelni.) A fiktív „monológ” elején a Himnusz szerzője arról szól, hogy ha személyesen mondta volna el búcsúztatóját, a rosszmájú pesti íróársak első következő kávéházi összejövetelükön – mintegy második toron – izléstelenségnek minősítenék tettét. Szerintük ugyanis nem illő az egykor tollával „ledöfött” ódaköltőt épp a kegyetlen bírálónak „elsíratni”. Ezt az elképzelt kései pesti írói evés-ivást-megszólást Kölcsey monológja *utó-zomotor*-nak gúnyolja.

Alig hiszem, hogy sokan ismerik ennek a *zomotor* szónak eredetét és eszmetörténeti útját, pedig nemzeti önismeretünknek nem válhat kárára, ha olykor ezt is fölidézzük. Lássuk tehát!

Mindenekelőtt: a költők másféle kávéházi, népünkért bús összeülését fejezi ki Juhász Gyula Nefelejcs című versében. Egy Adyval átbúsult báli éjjel jár az eszében, mikor a közös Holnap víziója rémitette őket. Szavaival: „Adyval ültünk. *Zomotor* / Nem szomorúbb, mint az a régi bálunk...” S Juhász Gyula még tudhatta jól, hogy e szó a hazai romantikában valami ősi, pogány, véraldo-

zattal egybekötött zord ünnepi tort jelentett: innen versbeli alkalmazásának sötét hangulata.

Azt azonban még Juhász Gyula se tudhatta, hogy a *zomotor* vagy *szomotor* szó és fogalma igazában hamis őstörténeti csodabogaraink közé tartozik, melyek szűkösen ránk maradt pogány néprajzi szokásainkat „voltak hivatalva” gazdagítani. Az egy híján száz éve született Pais Dezső nyelvtudós nem is oly régen mutatta ki, hogy egyik megbízhatatlan „történészünk”, Szirmay Antal, Anonymust mintegy folytatva agyalta ki 1800 tájt, az akkori ország északkeleti részén fekvő *Zomotor* (régí írással: *Zomotor*) helység nevéhez kapcsolva a meg nem történt, félig rituális eseményt. Eszerint a honfoglalók Laborczot kegyetlenül kivégezték, s utána zordon tort ültek; erről kapta volna a hely *Zomotor* (= *szomorú tor*) nevét.

Innen kezdve előbb inkább csak fél-tudományos szerzők adták tovább a „történelmi” tudósítást, majd a valódi vagy vélt ősi szokások közt mind jobb költőnk és írónk beleszötte műveibe, esetleg a hun vagy az obi-ugor hitvilággal harcokkal is összekutyulva. Leginkább persze népünk nagy mesemondója, Jókai kapott kapva a hátborzongató motivumon. Olykor a tetemre hívás régi jogi szokásával azonosította (ezt lásd Arany balladájában); olykor a teljes eltemetés közben halálra nyilazásként, olykor életre-halálra menő párharcokként realizálta ő Szirmaynak ködösebb *zomotor*-ját. Szolgáljon mentségül: a történeti néprajz nagy tudósa, Ipolyi Arnold szintén hitelesnek mondta 1854-i Magyar mythológiájában a *zomotor* (modernebb helyesírással: *szomotor*) ősi „népszokását”. Valójában azonban ez csakúgy tudákos ükapáink kisütötte fo-

galom volt, mint a pogány magyarok *Hadúr* és *Ármány* isten-párja, mint a Jókaiban ma is élénk kerülő hajdani *örpaták* (= amazonok) vagy a székelyek ősi pap-vezérének *rabonbán* címe.

Persze a századunk eleji Juhász Gyula- és a kortársi Szabó Magda-féle, irodalmi

hangulatú *szomotor*-ok, *zomotor*-ok már elszakadtak a régibb, vadregényesebb *zomotor*-októl. S az sem lepne már meg, ha ma egy megbukott szindarab társszerzőinek ilyen kávéházi *zomotor*-járól olvasnánk valahol.

Tompa József

EZ A FAJTA – ILYEN FAJTÁJÚ

Mai nyelvünkben az *-ú, -ű, -jú, -jű* képzős mellénevek – mint például a *lábú, kezű, szemű, fejú, fajtájú, típusú* – önmagukban, jelző nélkül nem fordulnak elő, ugyanis a mondat szintjén nem önállóak, úgy is mondhatjuk, hogy kötelezően bővítenedők. Azt szoktuk mondani, hogy valaki *nagy lábú, ügyes kezű, kerek fejú*; hogy valami *ismert típusú, ugyanolyan fajtájú*.

Nem voltak azonban mindig ilyen önállótlank ezek az úgynevezett függőszók: a régiségben egymagukban is előfordulhattak. Még XVI. századi kódexeinkben is gyakran találjuk például 'szépséges' jelentésben a magában álló *szépségű* mellénevet – korábban *szépségő* alakváltozata is volt –: „Íme jelenék öneki egy *szépségő* asszonyállat” (Bod-kódex 6); „Az *szépségű* gyermeknek személye” (Pozsonyi Kódex 43); ezekben a *szépségő ~ szépségű* ugyanazt jelentette, mint a mai *szépséges* szó. A múlt század végén készült Nyelvtörténeti Szótár ezért ugyanolyan önálló címszóban is közölte még a *szépségű* szó adatait, mint a *szépséges* mellénevéit. Ennek az önállóságnak az a magyarázata, hogy az *-ú, -ű, -jú, -jű* képzős mellénevek eredeti szerepükben éppúgy a valamivel való ellátottságot jelentették, mint az *-s* képzősek mind a mai napig: *szemű ~ szemes, fülű ~ füles*; azokhoz hasonlóan jelzőtlenül is megállták helyüket a beszéd folyamatában. Későbbi használatukban azonban elváltak tőlük,

minőség- vagy mennyiségjelzővel váltak megszokottá: *nagy fejú, három lábú, olyan kezű*; ezt mutatja, hogy már a XIV., XV. században van ilyen személynévünk, hogy: *Nagylábú, Nagyszájú*.

Néhány igen elvont tartalmú, általános jelentésű főnévünknek ilyen *-ú, -ű* képzős származéka napjaink szóhasználatában nagyon elterjedt, mint: *fajtájú, fokú, típusú*. Ezeknek várt, „szabályos”, megszokott bővítményei is az imént bemutatottakéhoz hasonlóak, névmási jelzőjük is szabályosan csak melléknévi névmás lehetne: pl. *ritka fajtájú, azonos fokú, ilyen típusú*. Újabban azonban sokszor előfordul, hogy kijelölő jelzővel használják őket: „Ezt a *fokú* fejlettséget” említett a televízió Hét című műsora (1984. nov. 25.); „a nagyvilágtól való *az a típusú* elfordulás” – hallottuk a Stúdió 85 műsorában (1985. jan. 30.).

A példákat – sajnos – tovább sorolhatnánk, mert egyre gyakrabban hallunk, sőt már írva is látunk ilyesmiket. Sorolgatásuk helyett azonban inkább próbáljuk kideríteni, miért idegen számunkra egy-egy ilyen szerkezet!

Mint a bevezetőben már láttuk: az *-ú, -ű* képzős mellénevek az ó- és középmagyar nyelvben sokáig önállóak voltak, nem szorultak részletesebb kifejtésre: bővítre. Legtovább a *-ság, -ség* képzős főnevekből továbbképzett *-ságú, -ségű* végződésük örítették meg ezt az önállóságot. Később a részlete-

sebb kifejtés természetes nyelvi formája a melléknévi, melléknévi-névmási minőségjelző vagy a számnévi mennyiségjelző lett: *halk beszédű, olyan kezű, három lábú*, tehát egész jelzős szószerkezetek melléknévesültek e képző segítségével.

Az egyszerű rámutatást képviselő *ez*, az azonban nem került vonzaskörükbe, ezért érezzük ma is az önmagában is nagyon általános tartalmú *fajtájú, típusú, fokú* és társai mellett idegennek, gyökeretlennek előfordulásukat; nem tartalmaznak ugyanis újabb információt, amely a tág főnévi jelentéstartalmat megszorítaná és kiegészíthetné. Van *ez a láb*, de nincs **ez a lábú*, csak: *ilyen lábú*; lehet mondani, hogy: *ez a típus*, de nincs **ez a típusú*, csak: *ilyen vagy olyan típusú*; van *ez a fajta*, de nincs **ez a fajtájú*, csak: *ilyen fajtájú*.

Létrejött tehát az *ó- és középmagyar* kor végére egy érdekes szerepmegoszlás, majd szabály a rokon értelmű *-s*, illetve *-ú, -ű, -jú, -jű* képzőpár között. Az előbbiekkal képzett szók függetlenek maradtak, az utóbbiak függőszókká váltak, s ez a függőség a jelző kiválasztására is kiterjedt, mert az új szabály szerint csak minőség- vagy mennyiségjelzős szószerke-

zeteket melléknévesít az *-ú, -ű, -jú, -jű*. Ugyanazon szó párhuzamos származékai közül az *-s* képzős foglaldott le a valamivel való ellátottság kifejezésére, így örizte meg a mai napig önálló megjelenésének lehetőségét, az *-ú, -ű* képzős viszont önállótlaná vált; mondhatjuk például, hogy *kezes*, de csak azt, hogy *nagy kezű; füles*, de *jó fülű; szemes*, de *kék szemű; szakállas*, de *rőt szakállú*. A *típus, fajta, fok* főnevek esetében ez a szerepmegoszlás nem érvényesülhet, mert nincs *-s* képzős származékuk; azt mondjuk, hogy *tipikus*; nincs *fajtás*, mert a *fajta* kettős szófajta lévén maga is lehet melléknév; nincs önállóan előforduló *fokos* melléknévünk sem. Ez is azt jelzi, hogy melléknévi származékaiak használatában nagy körültekintésre, nyelvi tájékozottságra van szükség.

A rámutatással, „kijelölésel” való azonosítás tehát e melléknévek használatában nem alakult ki. Ezért idegen, ezért kerüljük az igényes nyelvhasználatban! Kár volna, ha szószerkezeteinknek ez a természetesen született színfoltja színét vesztené az amúgy is elszíntelenedő, általános tartalmú kifejezésektől egyre jobban hemzsegő mindennapi szóhasználatunkban.

Velcsov Mártonné

BESZÉLNI NEHÉZ

„Beszélni nehéz!” - körünk munkájáról

A rovatunknak nevet adó rádióműsorhoz számos iskolában kapcsolódik „Beszélni nehéz!”-kör. Közülük az egyik, a Dallos Ida Szakmunkásképző Intézeté, szinte a teljes tanuló- és tanári-közösséget megmozgatta saját iskolájában. Érdemesnek láttuk közléteni az ez évi munkájukról és eredményeikről készített mérleget. (A rovat szerkesztő.)

A mai napon búcsúztattuk el végzős társainkat, akik utoljára voltak velünk, mert vizsgáikra készülnek. Meghatva vettünk tőlük búcsút, azzal az ígérettel, hogy gyakran visszalátogatnak hozzánk.

Ezen a búcsúztatón értékeltük ez évi munkánkat is.

Úgy érezzük: az idén újjászervezett gárda jól megállta a helyét, és méltó utóda lesz sikeres elődjének, amely három alkalommal nyerte el a Kazinczy-jutalmat.

A kör 32 tagja két csoportban vesz részt foglalkozásokon. Hét osztályból is járnak ide tanulók, de zömüket a Péchy Blanka- és a Kazinczy Ferenc- KISZ-alapszervezetek tagjai teszik. Mindenki hamar megtanulta a jelölést, gyorsan belejöttünk a szervezési munkába; szorgalmas, lelkes kis közösséggé alakult a gárda, s az eredmények is biztatóak.

Rendszeresen küldtük a megoldásokat, amelyek általában jók voltak; egy alkalommal elnyertünk egy 200 forint értékű könyvtalványt is. Körünk tagjai hamarosan ismeretessé váltak az iskolában. Vetélkedőt szerveztünk, szerepeltünk a szalagavatóbálon, az április 4-i iskolai ünnepélyen. Sikeresen megállták a helyüket a kör tagjai a Kazinczy-versenyen, ketten is részt vettek a győri döntőben, és Kemény Andrea KISZ-különdíjat nyert. Mohl Krisztina az Édes Anyanyelvünk-verseny budapesti döntőjén kapott dicséretet.

Sikeresen szerepelt két társunk a felszabadulási prózamonddó versenyen; az országos diáknapok szavalóversenyén Rádics Gabriella jutott el a döntőig.

Szakkörünket meglátogatta két újság riportere: a Szakmunkásnevelés és az Ország-Világ

közölt munkánkról tudósítást. Részt vett a foglalkozások egyiken Bodor Ferencné igazgató, és két alkalommal Mucsi Gáborné, a Péchy Blanka-alapszervezet vezető tanárnoje. (Hálánkat, tiszteletünket kívántuk kifejezni azzal, hogy a szakkör törzsgárdáját alkotó 1/8-as osztály KISZ-alapszervezete felvette a művésznő nevét.)

Iskolán belül szervezett beszedművelő versenyünkön is jó eredmények születtek. Fordulónként átlag háromszáz, tehát tíz hónap alatt majdnem hatezren vettek benne részt. Tizenégy osztály folyamatosan, hét pedig esetenként versenyzett. A tanáriban, a nevelők közül, tízen rendszeresen, öten alkalomszerűen adtak le megoldást. Az ifjúsági szakszervezet 220 jutalomkönyvét (kb. 4000 forint értékben) a tanulók, a felnőtt szakszervezet 20 jutalomkönyvét (kb. 800 forint értékben) a tanárok kapták. A verseny szervezése, értékelése sok munkát adott a kör tagjainak, de tanáraink is segítettek. Elsősorban a magyartanárok és az érettségizettek osztályfőnökei jártak ebben az élen.

A szakkör tagjai kitűntek szorgalmukkal a magyarórákon és a tanműhelyekben is.

A „Plusz egy”-mozgalom keretében (hogy ti. ki-ki szervezzen be még egy tagot, még egy kort, még egy iskolát – A rovat szerk.) megnyertük ügyünknek a 7. sz. Oleg Kosevoj Szakmunkásképzőt s az Elzett Művek aranykorszoros szocialista brigádját; és továbbra is jó kapcsolatban vagyunk velük. Ezen kívül iskolánk két Kazinczy Ferenc-alapszervezetében is létrehoztunk Beszélni nehéz-kört.

Összesen tehát: „Plusz négy”! Ezekről az eredményekről esset szó a búcsúztatón; és ígéretet tettünk: igyekezünk majd megállni a helyünket a jövőben is.

A Dallos Ida Szakmunkásképző Intézet „Beszélni nehéz!”-körének tagjai (Buda-pest)

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

Csodálatos fecskepár!

A füstifecske fészkenél

Ez a fecske egy istálló gerendájára épült, amit az idén némi segítséggel – a sarcsomák megtapadását segítő néhány szög beverésével – újított fel a fecskepár.

Még szöget is tud verni!
(Napló, 1985. VII. 5.)
Beküldte: Zátory László,
8100 Várpalota, Kállai Éva
u. 5.

Közvetteszi: T. Urbán Ilona

EZ ÉVI KÖZÖNSÉGTALÁLKOZÓNK VISSZHANGJA

A Magyar Rádió és Televízió Közönségszolgálatára esztendőnk óta rendszeresen megszervezi a „Beszélni nehéz!” rádióműsornak – illetőleg egyre inkább a hozzá kapcsolódó „Beszélni nehéz!”-köröknek – évi találkozóját; s ezekről a műsor vezetője a következő adásban tájékoztatni szokta a távolmaradottakat is. (Egy korábbiól lásd a lapunk 1983. évi 4. számában, 11. lap.)

Az 1985. évről hallgatónk az alábbiakban értesülhetek:

Igen tisztelt Hallgatónk!

A mára ígért beszámoló közönségtalálkozónk hangulatáról, témáiról és várható eredményeiről meggyőzőbb lesz, ha arról nem tölem értesülnek, hanem az elmúlt két hét alatt érkezett levelek íróitól. Kezdje a sort a török-szentmiklósi *Bercsényi Miklós Gimnázium* Beszélni nehéz-körének nevében Tóbiás Erika.

„Mielőtt rátérnék az előző adás példamondatainak hibáira és megoldási javaslatunkra, kikívánczok belőlem friss élményem, illetve élményünk. A Beszélni nehéz közönségtalálkozásán vettünk részt. Ez nemcsak hasznos volt, hanem lebilincselően érdekes is. A hozzászólások révén nemcsak újabb tapasztalatokat tudtunk szerezni, de olyan csodálatos érzés volt hallgatni azt a sok hozzászólást, s látni a teremben összegyűlt embereken ugyanazt az érzést, ami bennünk is uralkodik, a határtalan szeretetet nyelvünk iránt. Ez volt az első

találkozó, amin részt vettünk, s ez olyan jól sikerült, hogy a következő nyilvános találkozáson is szeretnénk ott lenni, hogy tapasztalatainkat mi is átadhassuk az utánunk következőknek.”

Folytassa a sort *Molnár Jánosné*, korán elhalt gépészmérnök-versenyzőnknek mozgalmunkhoz hű özvegye.

„Nagyon örültem, hogy a közönségtalálkozásán részt vehettem. Jó érzés volt hallgatni a lelkes hozzászólásokat, melyek a szép beszéd örömeiről szóltak. Örültem annak is, hogy az adásidőpont megváltoztatását kérték. Sajnos én is nagyon ritkán tudom meghallgatni, mióta szerdára tették mindkét adást.” (Azóta az első adás kedd délutánra, az ismétlés szerdán délelőttre került, s mindkettő a Kossuth-adón hangzik el. – a rovatszerk.)

A szikszói *Szepsi Csombor Márton Gimnázium* II/b osztálya így ír:

„Részt vettünk a körök találkozásán. Nem kértünk szót, mert ebben megakadályozott minket, hogy vonatunk indulása miatt már a szünetben el kellett jönnünk. Sok új dolgot hallottunk, és sok olyat is, amit mi is alkalmazunk. Példamondat-gyűjteményünk eddig 38 adás mondatait tartalmazza, de megőrizzük a Blanka néninek küldött leveleink másolatát is. Ezek a gyűjtemények segítettek az elsős fiúknak is, akik 1984 novemberében csat-

lakoztak a mozgalomhoz. A „Plusz egy” kezdeményezésről (lásd lapunk 1984. évi 4. számának 1. oldalán – a rovatszerk.) úgy gondoljuk: nemcsak az a fontos, hogy új és új intézményeket nyerjünk meg a szent ügynek, hanem az is, hogy saját berkeinken belül fejlesszük tovább a mozgalmat. Mi ezt tettük, és ígérjük, hogy a jövőben is ezen fogunk munkálkodni. Támogatjuk mindazokat, akik a magyar nyelv ápolását szívügyüknek tekintik; így azt is, hogy nyelvünk-ből kiirtsuk a durva szavakat. A találkozót követő napon otthon élménybeszámolót tartottunk, hiszen mind a huszonnégy tagunk nem utazhatott oda.

Jó, hogy többen is kérték az adás időpontjának megváltoztatását. Deme professzor tájékoztatása nyomán közöltük tagjainkkal a jó hírt, hogy a műsor egyik kezdési időpontja délután lesz. Mindenki örült ennek. – Szeretnénk kérni, hogy jövőre, ha lehet, még ennél is korábban kezdődjék a bensőséges, »családias« összejövetel, hogy ne kelljen elrohannunk.”

Békéscsabai önkéntes munkatársunk, *Mezei Teréz*, a középiskolások versenyéről adott beszámolóhoz fűz megfontolandó javaslatokat. Most ezt idézem; leveleink bevezető részét sajnos már csak legközelebb.

„Bizony fájlalom, hogy a szűk műsoridő megátolta a Művész-

nőt, hogy részletesebben mondja el a verseny emlékezetesen szép eseményeit; s nagyon félek: a közönségtalálkozóról sem lesz mód részletesebb tájékoztatásra. Jó volna, ha mindkét adás megjelenne az Édes Anyanyelvünk folyóiratban. (Íme! – A rovatszerk.) Nagyon is közügyről van szó, megérdemli, sőt megköveteli a szélesebb körű publikálást. Egyre többen mondanak *Kazinczy-díjat* *Kazinczy-érem* helyett, sőt írásban is ez olvasható.

Csak azt említem: a helyi újság április 29-i számában a szeghalmi Tóth Augustával készítették riportot abból az alkalomból, hogy *Kazinczy-érmes* lett. A cikkíró figyelmét mindvégig elkerülte, hogy a kislány egyszer sem díjról, hanem éremről beszélt. Betetőzi az egészet ez a közlés: »a döntőbe jutott diákok közül harmincan kapták meg a *Kazinczy-díjat*! Nem ártana írni a *Kazinczy-díjról*, -éremről, -jelvényről, -jutalomról is az Édes Anyanyelvünkben. (Írtunk az 1980. évi 3. szám 12. oldalán, az 1983. évi 1. szám 10. oldalán, az 1984. évi 4. szám 1. oldalán. – A rovatszerk.)

Ideírom – teszi hozzá *Mezei Teréz* – a friss *Kazinczy-érmes* kislány válaszát erre a kérdésre: »Miért szívügyed a szép beszéd?« – »Nekem valahogy természetes, hogy beszélni csak szépen szabad!« Példamutatónan szép és őszinte szavak!”

Péchy Blanka

Hol a hiba, mi a hiba?

Állandóan visszatérő hiba a sajátban, hogy az idegen szavakkal tetszelegni óhajtó cikkíró rosszul használja a valahonnan előkotorászott szót:

Mindenképpen figyelemre méltó, hogy e megszokhatatlan jelenséggel már nem *kurriózumként* kell számolnunk (Magyar Nemzet, máj. 29. – h: *kurriózumként*); maholnap már be is költözhetnek *mandzartos* palotácskájukba (MN. jún. 10. – h: *manzardos*).

Egy másik gyakori hiba, hogy a szerző kifacsarja a szólásmondásokat, az állandó szókapcsolatokat:

a berendezések színvonala ma már *nem üti meg* a kívánt szintet (Magyarország, máj. 26. – h: *nem éri el*); mondván, hogy csak a rosszat vesszük észre és azt *tűz-*

zük pellengérré (MN. ápr. 13. – h: *állítjuk*); Ebből csak akkor lesz tanulság, ha azon kezdjük *főzni a fejünket*, hogy (Vasárnapi Hírek, ápr. 21. – h: *törni*); Ellentétben azokkal, akik hasonló helyzetben *fűt-fát kiáltanak* társukra (Szabad Föld, ápr. 20. – h: *kigyóbékát*); utóbb már 130 körül mozgott meglehetősen *csillagászati* számuk (Magyarország, jún. 2. – ez még nem csillagászati szám); tíz perc után látszott, hogy egy *hitehagyott*, lelkiileg szétesett társaság várja, hogy elteljen valahogy a kilencven perc (MN. máj. 20. – h: *hitét veszített*).

A hírlapíró kifejezésbeli szegénységéről és szellemi lustaságáról árulkodik, hogy szüntelenül ugyanazt a szürke, sablonos szót használja, holott tetszés szerint válogathatna a szinonimák

közül. Ilyen szintelen divatszó az *alapvető*, amelyet Kovalovszky Miklós nemrég veszedelmes nyelvi élödszinek nevezett (MNy. 1985. 1. sz.).

Ez alatt én elsősorban nem az egyes emberek panaszainak istápolását, hanem a helyi közösségek *alapvető* érdekeinek védelmét értem (Népszab. máj. 11. – h: *létevékeinek*); És aztán a Ferenc Ferdinánd ellen elkövetett szarajevói merénylet újra fölka-varta a politikai életet, megint nyilvánvalóvá tette, milyen *alapvető* az egész nemzetiségi probléma (Népszab. máj. 16. – h: *lényeges*); Mindez azért volt elsőrendű fontosságú, mert ha van *alapvető* leckéje a második világháborúnak, akkor ez az, hogy a harmadikat sosem szabad megvívni (Népszab. máj. 11. – h:

megszívlelendő); Az idegen szavaknál maradván tisztelni kell azt az *alapvető* szabályt, hogy (Nyr. 1984. 4. sz. 419. – h: *sarkalatos*); De maga az *alapvető* ok: az élőhely megszűnése (Népszab. jún. 11. – h: *fő ok, legfőbb ok*); Általában három *alapvető* indok van a nagy hőállóságú anyagok alkalmazására (Népszab. jún. 4. – h: *alapos*).

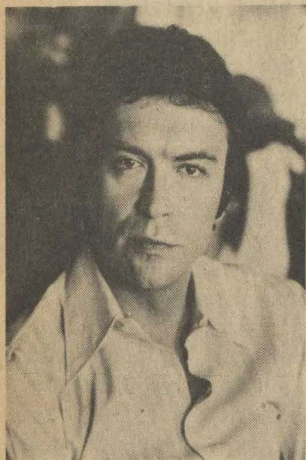
Az élvonalbeli divatszavak közé tornázta föl magát a *kötődik*, kizorítva a *kapcsolódik*, *fűződik* és egyéb szavakat. Újra meg újra szemünk elé kerül. Ott hivalkodik a címeiben: „Személyhez *kötődően*” (Népszab. ápr. 18.). Néme ly hírlapíró még rimbe is foglalja: „Szakképzettség híján egyetlen munkahelyhez sem *kötődött*, hol ide, hol oda *vetődött*.”

Válogatta és összeállította:

Szepesy Gyula

Beszédkultúra és költészet

Beszélgetés Lukács Sándorral

Lukács Sándor

Sorozatunk következő művésze, Lukács Sándor nemcsak szépen beszélő, ragyogó színész, hanem az írásban is remekel. Verseit közölte az Élet és Irodalom, s mint Kálnoky László méltatásában írta: „Lukács Sándor hibátlanul szép verseket ír.”

De ne szaladjunk emyire előre! A helyes, szép beszéd Önnek adottsága, tanulás eredménye, a környezet hatása?

– Úgy emlékszem, hogy soha nem volt problémám a beszéddel, s ehhez nagymértékben hozzájárult, hogy szüleim jól érthetően és értelmezhetően beszéltek. Tehát mondhatom, otthoni örökség és adottság. Rádásul kamaskoromban nagyon korán elmélyült a hangom, ekkor kezdtek tanárainm biztatni arra, hogy kamatoztassam, verseket mondattak velem már az általános iskolában.

– A főiskola ezt azonban nem méltányolta. Úgy tudom, csak többszöri jelentkezésre vették fel.

– Igen, negyedszerre. Ugyanazok, akik előzőleg elutasítottak.

– Mi a véleménye beszéd-kultúránkról?

– Általánosságban sajnos nem sok jót tudok mondani. Azt hiszem, divat nálunk manapság a pongyola fogalmazás, a szövegek elharapása, a rossz artikuláció. Csak iri-

gyelni tudom például a franciákat vagy az olaszokat. Ott intelligenciától, képzettségtől függetlenül mindenki ügyel a szép kiejtésre, a hétköznapi emberek artikulációja majdnem olyan szép, mint a színészeké. Náluk a nyelvnek kultusza van. Persze nem az el túlzottan szép beszédet hiányolom, hiszen az legalább annyira visszás, modoros.

– És az ifjú színésznemzedék?

– Szerintem nincs probléma a beszédtechnikájukkal. Legalábbis, akik itt nálunk játszanak, vagy akiket láttam eddig, azok szépen, tagoltan, érthetően beszélnek. Más dolog, hogy újabban megváltozott a színjátszás, nem a pátozós, hanem a természetes, őszinte stílus a divat. Színházaink technikai felkészültsége erre nem megfelelő. Ezért fordulhat elő, hogy néha az utolsó sorokban nem eléggé hallható az előadás. Ezek az épületek 1200–1300 nézőre vannak méretezve, a jövő pedig a kis, legfeljebb 5–6 százas kamaraszínházaké.

– Említette, hogy azokról tud véleményt mondani, akiket eddig látott játszani. Mennyire kíséri figyelemmel színházi életünket?

– Borzasztóan kíváncsi lennék a kollégák munkájára, de ez szinte képtelenség. Havonta huszonöt-huszonhét este színpadon vagyok, a keves szabad estémén pihenek, a családdal vagyok. Csak néha jutok el egy-egy előadásra.

– A színpadi beszéd nagy technikai felkészültséget igényel. Ebben ki volt leginkább segítségére?

– Főiskolai beszédtechnika tanárom, Montágh Imre. Amikor oda jártam, kezdő tanár volt, de már akkor is olyan varázslatos egyéniség, hogy kellett rá figyelni. Élvezet volt tőle tanulni. A művészi beszédet pedig Gáti József óráin sajátítottuk el.

– A színészet a pillanat mű-

vésze, ezért is érezte szükségét, hogy egy időtállóbb műfajban is próbálkozzon?

– Szó sincs róla, az írást jóval előbb kezdtem, mint ahogy színész lettem. Már tizenhat éves koromban születek verseim. De mivel színészként ismertek meg, sokan azt hiszik, ez csak valami hobbi, pedig sokkal több.

– Elég későn kezdett publikálni, most azonban az Élet és Irodalom közlései után verseskötetet is összeállított.

– A téli könyvvásáron jele-

nik meg Szökés című kötetem, mely öt ciklus mintegy hatvan versét tartalmazza.

– Önálló előadóján szerepel saját verse?

– Egyelőre nem, de a kötet megjelenése után tervezem, hogy összeállítok egy másort csak saját versekből.

– Ön kit javasolna következő megszólaltatásra?

– Mivel szó esett a fiatal generáció szép beszédjéről, hadd említsék egy tehetséges kollégát, Bubik Istvánt.

Győri Anna

REMEK RÍMEK

1984. és 1985. évi számainkban a lap terjedelméhez mérten helyet adtunk a játékos verselés kedvelőinek. Olvasóink körében igen népszerűek a „remek rímek”. A játéknak, így a szavakkal való játéknak is minden időben megvolt a varázsa. Ezt bizonyítja Kosztolányi Dezső egyik írása, amely 1919-ben a Színházi Élet 27. számában jelent meg. Részletek a cikkből: „A világháború utolsó két évében az embereket elfogta valami különös, szenvedélyes szójátszási járvány. Ahogy a francia forradalomban a patience-szal mulattak, úgy szórakoztak a huszadik századbeli emberek a betűkkel. Csikarták, kinozták, gyötörték a szavakat. Én ebben az oktondi, erőpazarló szórakozásban észreveszem a nyelvnek a szeretetét. Finnyás és komoly bölcsék, ne haragudjatok tehát a táncoló betűkre. Ebben a bolondos iskolában, mely különb nevelő minden stilisztikai gyakorlatnál és bemagolt költészettannál, nőnek föl azok, kik a nyelvet igazán érzik, és megértik a költők, színészek, művészek nagy és mély munkáját.”

(Beküldte: Jani János, Budapest.)

Egy másik régi olvasóink, Sámbockréthy Péter a következő kis történettel járult hozzá a „remek rímek” gazdagításához: Harsányi Lajos, a neves papköltő, az ötvenes években előadást tartott a kispapoknak a költészetről. A rimgyártás mesterség jellegű munkáját szemléltette is két rímpárral:

Vacsorátok lelke sült tök,
Tudom, ezért lelkesültök.

Piripócs kap új kaszárnyát,
Piri – ócska pulyka szárnyát.

S hogy az úgynevezett magasabb rendű költészetért sem rajong mindenki, meggyőződhetünk az alábbi rimes szatirából: Versben, szép öcsém, fő az, hogy ne értsék,
Az érthető vers ma nem cikk, nem érték.

Pontot, vesszőt kitenni is hiba,
Abból származhatik ménkü sok galiba.

Hadd lássa a szellemi proletár,
Hogy szellemed minő magasba jár.
Hurrá! kitört a szavak forradalma,
Megdőlt az eszme, tartalom uralma.
Lesd el titkukat, és utánozd őket,
E szóimádó szövesztegetőket.

Bármily bonyolult labirint a szíved,
Művészetben ápolj a primitívet.
Útálattal eldobhatsz minden izmust,
De jól műveld a neo-neandertalizmust.

(Székely László, Székesfehérvár.)

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

KÖSZÖNTJÜK A SZERKESZTŐBIZOTT- SÁGOT!

Ez év márciusára végre kezünkbe vehettük A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadását. Az előszó a Helyesírási Bizottságot jelöli meg mint a szabályzatot és a hozzá csatlakozó szótárt szerkesztő bizottság-ot, de tagjait név szerint nem említi. Pedig többben részt vettek a munkálatokban az Édes Anyanyelvünket szerkesztő bizottság tagjai közül is.

Főntebb akarattal használtam és emeltem ki kétszer is a „szerkesztő bizottság” szerkezetet. Mindkét helyen – a szövegösszefüggésnek megfelelően – különírtam e két szót. Ez esetben ugyanis olyan minőségjelzős szerkezetrel van dolgunk, amellyel nyilvánvalóan alkalmiságra utalunk a valamit éppen szerkesztő (tehát történetesen szabályzat-ot, szótár-t, Édes Anyanyelvünk-et szerkesztő) bizottság említésével.

Újságot, folyóiratot szerkeszteni azonban többnyire mégsem csupán alkalmilag szoktak, hanem hosszabb időn át együttműködő testületek tagjai teszik rendeltetés-, sőt hivatásszerűen. Nos, az ilyen testület megnevezése – a 10. kiadás szerint a szerkesztő bizottság – eddig afféle állandó szókapcsolat volt, éppúgy különírva, mint az alkalmiságot kifejező minőségjelzős szószerkezetek. Így találhattuk a régi szabályzat valamennyi utánnomlásában, valamint a szintén több kiadást megért Helyesírási tanácsadó szótárban. Sőt még az 1978-ban a Tankönyvkiadónál megjelentetett Helyesírásunk is ezt a különírt formát szorgalmazta.

Valahányszor tehát e főntebbi eligazító könyveket for-

gattuk-vallattuk, mindig hiányérzetünk támadt, hiszen nem találkoztunk bennük az egybeírt szerkesztőbizottság változattal. Pedig éreztük: így lenne jó bizonyos mondatösszefüggésekben! Amikor 1984 tavaszán a Magyarán szólva című rádióműsor rejtvénypályázatának egyik pontja épp e körül a típus körül tapogatózott: „Tolató mozdony – tolató mozdony. Három hasonló szópárt kérünk!”, több igen jó nyelvérzékű ember elbizonytalanodott, és éppen a főnt nevezett könyvek ismeretében nem merte a szerkesztő bizottság mellé páru-
odáirni a szerkesztőbizottság-ot. Magam is hasonló megfontolásból óvakodtam e jelentésbeli különbséget hordozó párost említeni Alkalmilag vagy rendeltetése szerint? című glosszámban (vö. Élet és Tudomány, 1985. 1. sz. 15) a 11. kiadás megjelenése előtt.

A legtöbb sajtótermék is – joggal, mert az érvényben levő 10. kiadás szerint járt el – következetesen szerkesztő bizottság-ot írt (pl. Népszabadság, Népszava, Népsport, Élet és Tudomány, Irodalomtörténeti Közlemények, Forrás, Szovjet Irodalom, Magyar Horgász stb.). Az általam ismert folyóiratok közül csak egy nem követte a szabályzatot: az Irodalomtörténet az új folyam 1969-i elindítása óta mindig egybeírta: szerkesztőbizottság.

Az új, a 11. kiadású szabályzat szótári részében a bizottság szócikkében örömmel olvashatjuk a döntőbizottság társaságában immár ezt: szerkesztőbizottság. Az utána álló 112.

szám a megfelelő szabályzati pontra utal. Ennek második bekezdését érdemes idéznünk: „Ha ... az igenévi jelzős kapcsolatok tagjai jelentés tekintetében összeforrtak (az igenév nem folyamatot, hanem valamire való képességet, rendeltetést fejez ki; illetőleg a jelzett szó az igenévben kifejezett cselekvésnek valamilyen határozója), a két egyszerű szót egybeírjuk: cséplőgép, izzólámpa, desztillálótorony, védőnő, ivóvíz, költőpénz, eladó lány (üzletben), kiképzőtiszt (beosztás), felvonóhid; hálószoba, kutatóintézet, pihenőnap, evezőlámpát, átütőpapír, belépőjegy; stb.” Ennek a szabálynak a szellemében írja egybe a 11. kiadás ezeket is: alkotóerő, bejelentőlap, bekötőút, duzzasztógát, híradómozi, igazolóbizottság, illóolaj, jelölőbizottság, kijelentőlap, rendezőbizottság, sikálókefe, szervezőmunka, teljesítőképesség, üd-

vözlőbeszéd; szemben a 10. kiadással, amelyben ezek még különírva szerepelnek. (Lásd: A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról. Magyar Nyelvőr, 1984. 4. sz. 385–401. A közleményt az Akadémiai Kiadó külön füzet alakjában is megjelentette. – A Helyesírási tanácsadó szótárban bekövetkezett hasonló és egyéb változásokról egy külön tájékoztató jegyzék készült. – A rovatszerkesztő.)

Köszöntjük tehát még egyszer a lapunkat szerkesztő bizottság-ot, és – mért ne mondhatnánk így? – új szavunkat, a szerkesztőbizottság-ot is, amely minőségjelzős szókapcsolatból (persze, csak ha a maga helyén kerül elő!) szóösszetétellel is vált. És köszöntjük még egyszer az új szabályzatot is, amely nyelvünk mozgását, változásait más esetekben is érzékenyen rögzítette.

Holczer József

PIZZA

Folyóiratunk ez évi 3. szá-
ában már szövevény között olasz eredetű új szavaink között a cukkini (olaszosan: zucchini) írásmódjáról. Ez a szó felveti az olaszban z betűvel írt más-salhangzó magyar jelölésének kérdését is.

A z betű az olaszban kétértékű: jelöli egyrészt a zöngés dz-t, másrészt meg ennek zöngétlen párját, a c-t is. Mivel az olasz zucchini első hangja zöngétlen, magyaros írásakor a c betűt kell használni, ahogy ezt említett írásomban már javasoltam.

Szintén zöngétlen az olaszban a pizza hosszú mássalhangzója, vagyis a kiejtése: picca; de a szó nyelvünkben eddig csak az eredeti írásmóddal fordult elő (vö.: Lévai, Szakácskönyv abc-ben, 1976; Magyar Konyha, 1978, 1980, 1981; Lévai, Gyümölcsös, túrós, sajtos ételek, 1980; Egyedi, A vegetárius főzés örömei, 1982). Ez azért meglepő, mert bizonyos, hogy olasz eredetű ételféleségeink közül napjainkban a pizza a legkedveltebb. Ennek megfelelően azt váránk,

hogy a meghonosodottság fokát jelezze a magyaros írásmód is, ahogy a jóval kevésbé ismert cukkini esetében ez meg is történt. Ám nemcsak a pizzában, hanem a belőle származó pizzeria szóban is tartja magát a két z betű.

Miért nem bukkant föl eddig még soha sem a szakácsművészeti szakirodalomban, sem a cégtáblákon, sem az étlapokon a várható és tulajdonképpen helyes picca, pizzeria írásmód?

Feltételezem, főképpen azért, mert a magyaros hangjelölés révén keletkező szó csak egy betűben különbözik egyik durva szavunktól. Közrejátszhatott talán az is, hogy az írásban jelentkező hosszú cc kissé szokatlan számunkra, hiszen nyelvünkben viszonylag kicsi az így írandó szavak (uccu, icce) száma. Nekem sem tetszene a picca, pizzeria alak, és nem is tudom elképzelni, hogy ezek valaha is meg tudnának gyökeresedni a magyarban.

Legyen tehát cukkini, de maradjon a pizza!

Fábián Zsuzsanna

Csak egy vessző?

Az írásjelek közül a vesszőt kezeljük a legmostoháiban: sok olyan hibával találkozhatunk, amikor helytelenül elmarad (tagmondatok határára, megszólítások előtt és után, mondatbeli közbevetések elhatárolásakor), illetőleg amikor fölöslegesen tesz ki. Ez az utóbbi jelenség egyre gyakoribb az újságok címeiben, de inkább kerülendő modorosságnak tekinthető, mint egyértelmű hibának. Általában különmű határozók közé tesznek vesszőt, bár ennek különösebb szerepe nincs. Például: *Szombaton, a tanácson. Exportmérlegünkről, 1984-ben. Újdonságokról, röviden.* Bizonyára úgy gondolkodnak az ilyen írásmódot alkalmazók, hogy

a nem egész mondatból álló, cimszavas megfogalmazásban így jobban hangsúlyozzák a különböző részeket.

Egyszerűbb lenne pedig, ha nem állna vessző az iménti és a hozzájuk hasonló esetekben; legföljebb a gondolatjellet ajánlhatjuk a részek elkülönítésére ritkább, választékosabb eszközöknek. Például: *Szombaton – a tanácson. Exportmérlegünkről – 1984-ben. Újdonságokról – röviden.*

Az eddig említett példákban nem befolyásolja az értelmet, hogy ott van-e a vessző vagy sem. Nem mindennapi nyelvi tanulással jár azonban, ha elemezzük az elmúlt évek nagy sikerének, az új magyar rockoperának a címét. Ezt kétféleképpen lát-

hattuk: *István, a király* és *István a király*. A szerény vessző itt már az értelmet meghatározó, fontos írásjellé lép elő.

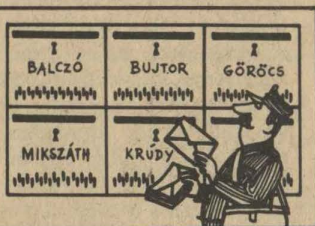
Mit jelent az *István, a király* címforma? Ebben az esetben a tulajdonnévnek hangsúlyos értelmező jelzője a köznévf. A megszokott *István király* szerkezettől ez ugyan rendhagyó módon eltér, de hát műalkotás címeről lévén szó, ez megengedhető. Igaz, vitatható, hogy miért kell az összeforrott köznyelvi kifejezést névelővel megbontva értelmezős szerkezetté alakítani (ennek a nézetnek többen hangot is adtak), de ne mélyedjünk bele a stilisztikába. Vizsgáljuk meg inkább a vessző nélküli formát, annál is inkább, mert a mű egyik szerzője rádióbeli nyilatkozatában ezt tartotta számára kifejezőbbnek.

István a király. Ez így teljes értékű mondat, amelynek az alanya *István*, az állítmánya pedig *a király*. A mű cselekménye vezet rá ennek a mondatnak a helyes értelmezésére. Arról van szó, hogy a pogány múlt és a kereszténység harcából, Koppány és István szembenállásából, küzdelméből végül a haladó eszméket valló, sőt azokat megvalósító István kerül ki győztesen. Egy folyamat végéről, eredményéről szól az *István a király!* felkiáltó mondat értékű cím – kijelentő mondat formájában: *István a király*.

A vessző megléte vagy elhagyása érzékelhető jelentésbeli különbséget okoz a bemutatott esetben. Tartsuk tehát tiszteletben a vesszőt, hiszen sokszor félreértésekre vezethet pontatlan használata.

Zimányi Árpád

NEVEK VILÁGA

Értjük-e a nyelvjárások üzenetét?

Nyelvjárási szókincsünk lexikográfiailag is korszerű gyűjteménye az Új Magyar Tájszótár. Már az 1979-ben megjelent első kötete sem csupán több ezer tájszó betűrendbe sorolt mutatója. Nyelvjárási olvasókönyv is egyben, mely a feldolgozott időhatárok között, 1890–1960-ig híven tükrözi népünk paraszti rétegének tárgyi és szellemi világát, körülményeit, kultúráját.

Olvasóink között nyilván sokan vallják, hogy nincs érdekesebb, változatosabb könyv a lexikonnál. A tájszótárban és cédulaanyagában lapozgatva magam is így táltam rá az alábbi szavakra. A köznyelvben is ismerjük a *lacikonyhá-t*, *katicabogara-t*,

kelfeljancsi-t, azaz egyik elemükben személynevet tartalmazó összetett szavakat, hasonlóképpen a kis- és nagybetűvel kezdett *Ibolyá-t*.

A bemutatandó tájszók közötti eligazodást, az áttekinthetést az alábbi rendszerezés segíti: a szófajt a jelentés előtt, az előfordulás helyét az adatot követően zárójelben közlöm.

Csak alapalakban használt valóságos vagy látszólagos férfi személynevek: *dávid* fn 'kékes színű, gömbölyű szemű szőlőfajta' (Écs = Győr-Sopron m.); *balázs* fn 'Balázs-napot köszöntő gyerek' *Be szabad-e jönni a balázsnak?* népk (Kisbodak = Győr-Sopron m.); *bence* fn 'nyúl' (tréf Vas m., Göcsej,

tréf Lovászpata = Veszprém m., Sümeg vid.); *ignác* fn 'düledező kazlat megtámasztó rúd' (Bogya = Csehszlovákia); *jakab* fn 1. 'szőlőfajta' (Kölesd = Tolna m., Baja) 2. 'körtefajta' (Nyíregyháza) 3. 'egérárpa' (Mezőtúr = Szolnok m.); *jános* fn 1. 'iparossegéd', 'mesterlegény' (Gyula) 2. 'pulykakakas' (Komárom); *káin* mn 1. 'irigy' (Nagyzerend = Románia, Kemenes-pálfa = Vas m.) 2. 'olyan <anyajuh>, amely nem szoptatja újszülött bárányát' *A magyar juh nem mindig vállalja el a fiát, kivált ha először ellett vagy rosszul telet az anya. Az ilyet káinak nevezik.* (Debrecen).

Csupán válogatás a különböző képzőkkel becézett női és férfi személynevekre emlékeztető tájszavak gazdag példatárából: *bandi* mn. v. fn 'eszélős, gyenge elméjű (személy)' *Bandi vagy te!* (Kiskunság); *dönci* fn 'demizson' (Debrecen); *jancsi* fn 1. '40–50 cm hosszú fadarab, amely a boglya felemeléséhez haszn. rúd megtámasztására szolgál' (Szegegyvár = Csongrád m., Hajdúszovát = Hajdú-Bihar m., Kiskunfélegyháza) 2. 'fonállal teli orsót

tartó kis faállvány' (Őrszentmiklós = Pest m., Budapest vid.) 3. 'faragószék' (Kiskunság) 4. 'fenékhorgos kőnehézeke' (Fokt = Bács-Kiskun m.) 5. 'gyümölcsben levő kukac' (Nagyszalonta, Kolozsvár); *jancsika* fn 'női kabát' (Pusztamonostor vid. = Szolnok m.); *jankó* fn ' <rokán > a pedált a kerékkel összekötő rúd' (Hernádszurdok = Borsod-Abaúj-Zemplén m.); *jóska* fn 'bőrből font, domború hátú gomb' (Püspökladány = Hajdú-Bihar m.); *bözsike* fn tréf 'nyenyere, tekerő' *Ha a kocsmába daliakáznak, előbb-utóbb betéved a tekerős, vállán „Bözsikével”, „Katival”.* (Szentes); *jutka* fn 1. 'nyelvelő, feleselő személy' (Dunántúl) 2. 'bohó' *Eredj te jutka, hogy gondolsz már ilyet.* (Jászság); *sári* mn 'sárga' *Arra mennek a legények sári sarkantyúba* (Nyitracsehi).

A női és férfi személynevekből -z képzővel tájszavak (igék) sokaságát alkotta a Szeged környéki nép. Az adatok jelentése: az adott névnap megünneplése vagy azon való részvétel. Íme: *balázsoz*, *demeterez*, *ferencez*, *illésez*, *jánosoz*, *józsefoz*, *juli-*

annáz. Népszokások és gyermekjátékok világát idézik fel a következő személynevekből képzett tájszavak (főnevek). Olvashatunk szegedi, illetve alföldi adatokat is, de a táji elterjedtség itt nagyobb, mint az előző példasorban: *balázsolás* fn 1. 'Balázs-napi, vagyis febr. 3-i népszokás, melynek résztvevői – főként iskolásgyerekek – házról házra járva énekes, verses köszöntést mondanak' (Kapuvár = Győr-Sopron m., Balaton-mellék) 2. 'tréfás játék, melyben két bot közé teszik az egyik gyerek fejét, és arcul ütik v. megcsavarják az orrát' (Szeged); *jánosozás* fn 'mulatozással járó János napi köszöntés, a János-nap megünneplése' (Radnót, Koronka, Nyáradszentimre = Románia).

Az ember kirívó tulajdonságait, jellemének visszasságait környezete azonnal regisztrálja. Ez lehetett a motívációja a következő tájsza-

vaknak (Mintha ragadványneveket olvasnánk): *bélpali* fn 'nagy étvágyú, sokat evő ember' (Köröstarján = Románia); *beszédeskata* fn 'bőbeszédű asszony' (Hódmezővásárhely); *cimerrozi* fn 'pajkos leány' (Vác); *gyulakisasszony* fn 'nőies természetű, ványnyadt fiatalember' (Hódmezővásárhely); *igyekezetpista* fn 'iparkodó' (Vác).

Nyelvjárást beszélő vagy azokat jól ismerő olvasóink bizonyosan kibővítik még az itt bemutatott tájszócsoportokat. A kétévénként megrendezendő önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőtárlakozók (legutóbb 1985-ben Székesfehérváron) is bizonyítják, hogy a XX. sz. végén is nagyon sokan értik még a nyelvjárási üzenetét.

Néphagyományaink továbbéléséért, a népnyelv megőrzéséért mi vagyunk a felelősek.

Vitányi Borbála

HELYESBÍTÉS

Lapunk 1985. évi 2. számában Reményi-Gyenes István tollából cikk jelent meg „Típusnevek, márkanevek az autószakmában” címmel. A cikkhez ketten is hozzászóltak, mégpedig Jugoszláviából. Örvendetes, hogy a jelek szerint Jugoszláviában több olvasónk is van. Közéjük tartozik Szloboda János (Zenta), aki az első számtól fogva olvasója lapunknak, Kovács József (Újvidék) szintén. Mind a ketten nagyjából ugyanazokat a megjegyzéseket fűzték az említett cikkhez. Szerkesztőségünk nevében Ladó János válaszol a hozzászólásokra.

A szerző azt írta, hogy a jugoszláv *Zastava sz-szel* hangzik helyesen, de írása nem *Zasztava* (nem cirill betűs területen gyártják!). Ebből a mondatból helytálló az, hogy *sz-szel* hangzik. Téves viszont az, hogy nem cirill betűs területen gyártják. Jugoszláviai olvasóink helyesbítik, hogy a „Crvena zastava” autógyár, ahol a *Zastava* típusú autók készülnek, Kra-

gujevacon van, Szerbia kellős közepén. Itt azonban másra is föl kell hívni olvasóink figyelmét.

1954-ben írták alá az úgynevezett Újvidéki Megállapodást (Novosadski Sporazum), mely szerint a szerbhorvát nyelv egységes nyelv, keleti (*e-ző*) és nyugati (*ije-ző*) változattal. Helyesírása is egységes, és latin meg cirill betűs változata a szerbhorvát nyelvterület minden részén egyenrangú.

A fenti megállapodást ugyanabban az évben kötötték, amikor a Magyar Helyesírás Szabályainak 10. kiadása megjelent. Ezért abba már nem kerülhetett bele például az, hogy a szerbhorvát szót nem kötőjelezve kell írni, hanem egybe. S ami ugyancsak fontos, és a szóban forgó cikk első mondatában is olvasható: „Szabály, hogy az eredetileg is latin betűkkel írt neveket... úgy kell írni, ahogy a származási országban írják...” Ha véletlenül cirill betűkkel állna a márkanev a gépkocsikon, akkor sem

kellene „átírni”, hiszen – mint említettük – az egész szerbhorvát nyelvterületen mindkét írásmód egyenrangú, vagyis minden cirill betűnek megvan a latin betűs változata.

A Magyar Helyesírás Szabályainak nemrég megjelent 11. kiadása szerint a *szerbhorvát* szót egybe kell írni. Mindehhez hozzá kell fűznünk, hogy helyesírásunk 10. kiadása csak az orosz, görög és kínai szavak és tulajdonnevek átírásával foglalkozik. A 11. kiadás az átírás kérdéskörét kihagyta, és külön kiadványokra bízta. Az erre vo-

natkozó egyik mű az idén jelent meg „A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása. Az újjörög nevek magyar helyesírása” címmel. Ez a 199. oldalon hasonlóképpen intézkedik, és tartalmazza a szerb nyelvvaltozat latin betűs megfelelőit. Helyesírásunk 11. kiadásáról meg kell jegyeznünk, hogy a cirill betű, cirill betűs szókapcsolat most külön íródik, szemben a 10. kiadás egybeíró szabályozásával. E szerint kell kijavítanunk a Helyesírási Tanácsadó Szótárt is.

Ladó János

VIDÁM SAROK

Mi a filagória?

Egyik barátom kislánya, Emmike, nemrég végezte el a főiskolát. Kitűnő eredménnyel. Oroszul, németül is elég jól megtanult, és szorgalmasan iparkodik tökéletesíteni nyelvtudását. Fordításokat is vállal. Néha-néha szoktam nézegetni fordításait, és fölhívom figyelmét az esetleges hibákra.

Valamelyik fordításában látom ám, hogy a *Vortrag* (= előadás) és a *Vertrag* (= szerződés) szót összekeverte egymással. Mondom neki: „Maga ennek a két szónak a jelentését, úgy látszik, nem ismeri pontosan.” Hogy humoros színezetet adjak a tévedésnek, a jelentés tisztázása után hozzáfűztem: „Összetévesztette az *allegóriát* a *filagóriával*.” Emmike nagy szemeket meresztett rám, mint aki nem érti a hasonlatot. „Tudja, hogy mi az allegória?” – kérdeztem bátortalanul. „Nem, nem tudom.” „És azt tudja, hogy mi a filagória?” „Azt tudom: bélyeggyűjtés.” Emmike új szöveget indított útjára: összetévesztette a *filagóriát* a *filatéliával*.

(szepesy)

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

Íme, egy „fatermelő”!

Öreg fák, fiatal fatermelők

(Szabad Föld, 1985. III. 30.)
Beküldte: Pócs Imre, 3531
Miskolc, Győri kapu 4.

A fiatal fácskát elültetik, majd – hogy nagyra nőjön – megfelelő módon ápolják, gondozzák. S végül, hogy felhasználásra alkalmassá tegyék, kivágják, vagyis: *kitermelik*. Ámde nem a *fatermelők*, hanem a *fakitermelők*.

T. Urbán Ilona

A középiskolai tanulók stílusérzékének fejlesztése

A stílus tan a középiskola III. osztályának tantervi anyaga.

A témakör tengelyében a stílusrétegek állnak, annak a sajátos funkcionak a kiemelésével, amelyet a nyelv a társadalmi élet meghatározott területén betölt. A stílusnevelés fő módszertani feladata annak a képességnek a fejlesztése, hogy a tanuló beszédben és írásban meg tudjon felelni az élethelyzetnek megfelelő kommunikációs követelményeknek.

A stílusművelés a következő tevékenységi formákkal és eljárásokkal történhet mind a négy osztályban:

Stíluselemzés. Kiterjed pusztán egyetlen – az olvasó számára feltűnő vagy szokatlan – jelenségre, egy jelenségcsoportra, de egy mű egészére is. Ez utóbbit komplex elemzésnek nevezzük. A művelt olvasóvá nevelésnek akkor válik jó eszközzé, ha erőltetés nélkül, mértékkel alkalmazva olyan stílusértékekre irányítjuk a tanulók figyelmét, amelyek a közlemény jellegére sajátosan jellemzők; ha pedig művészi alkotásról van szó, a mű mélyebb, élményszerű megértésére vezetnek.

A stílusmegfigyelés voltaképpen az emberi magatartás vizsgálata. A megnyilatkozásban a nyelvi eszközök alkalmazása felderítheti a viselkedés különféle módjait: a megrendültséget, a titkolódzást, a köntörfalazást, a szégyenkezést, az önteltséget, a rártartiságot. Jellemző lehet a beszédre egy-egy szembe-tűnő és ismétlődő sajátosság: szójárás, töltelékszó, modoros mondat szerkesztés, nyelvjárási forma. Megfigyelés közben szemlélhetjük a

nem szóbeli jelenségeket is, amelyek sokszor döntők a közlés értelmezése szempontjából. Ezért hálás feladat lehet a tévéadások megfigyeltetése: beszéd és látvány együttesében értékelhető a megszólaló nyelvi magatartása.

Odaillo szó (kifejezés) keresztetése. Elsősorban a szinonimikai érzékenységet fejlesztő feladat, s jó alkalom a Magyar szinonimaszótár használatára. Az „erősítés” vagy „gyengítés” kifejezésének kiváló próbája a nemcsak jelentésében, hanem hangulatában is megfelelő szó alkalmazása.

Egy-egy szó vagy szókapcsolat stílusértékének felderítése. Kosztolányi szótárlapozgató elragadtatása vehet erőt a tanulóknak, ha szenvedélyesen keresik egy-egy nyelvi jelenség hangulati, kifejező jellegét. Ugyanez vonatkozik egy-egy stílusérték egyé- egyé stílusztikai forma, kép- let stílushatásának elmélyedt elemzésére.

Átalakítás („fordítás”) egyik stílusrétegről másikra (például a társalgási stílusrétegről hivatali stílusrétegre), vagy egyik stílusárnyalatról a másikra (például amikor elhárító, rideg közlésből barátságos vagy bizalmas közlést formáltatunk).

Jellemzés stílusos beszélgetéssel. Monológ vagy párbeszéd szerkesztése meghatározott beszédhelyzet alapulvételével (például morfondírozó tanuló egy számára érthetetlen eseményről, amelyet a beszélgetők eltérő jellemük miatt szögesen ellenkező módon ítélnak meg). Írói megoldások is mintául szolgálhatnak ilyen feladathoz.

Csattanó keresztetése vala-

mely rövid elbeszéléshez, anekdotához. Ilyen, „Fejezd be!” típusú feladatok a képzelet mozgósítását is célozzák. Az „Írj címet föléje!” biztatás egy – például humoros – rajzhoz a mondanivaló stílusos megragadását eredményezheti. Valamilyen nyelvhasználati fonákságot a „Pellengérezd ki!” felszólítással tétethetünk nevetségessé (persze nem osztálytársét).

Lektorálás. Teljes szöveg nyelvi-stílusztikai szempontú ellenőrzése módosító javaslatok megtételével. (A tanulók egymást is felkérhetik lektor- nak, különösen egy-egy nyilvánosan elmondandó beszéd alkalmával.)

Régi szöveg átírása mai nyelvre. Természetesen nem művészi alkotások „korszerűsítéséről” van szó, hanem

például régi rendelet vagy újsághír átírásáról.

Fordítási gyakorlat idegen nyelvből magyarra. Akár műfordítással is kísérletezhetnek rátermett tanulók.

Összehasonlító stílusztikai elemzés. Azonos témájú vagy azonos alapállású művek szolgálhatnak feladat tárgyául, például tavaszról szóló versek.

A felsoroltak mellett természetesen számos egyéb gyakorlattal is fejleszthetjük a középiskolai tanulók stílusérzékét azzal a céllal is, hogy a kimondott vagy leírt szóval ne csak közlésmódjuk gondosságáról, fordulatosságáról, választékosságáról tegyenek tanúságot, hanem erkölcsi felelősséget is érezzenek stílusukért.

Szende Aladár

Nyelvtörténeti érdekességek

Szavakat fejtünk a nyelvújításról tartott órák után. A Mondolat szótárának néhány, ma már nem használt szaváról van szó. Olyanokról is, amelyeket alkotójukon kívül már abban a korban sem írt le senki.

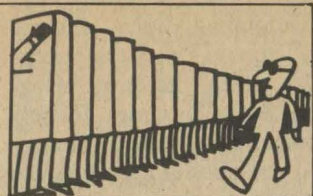
Az *evéskíváncs* (= étvágy) és a *táncadalom* (= bál) megfejtése hamar megvan. Kis segítséggel a hónapnevekre: *zúzoros* (= január), *enyheges* (= február) ... *gyümölcsös* (= szeptember) is rátalált egy-egy tanuló. A *muzsikösszönöndi* (= koncert) és az *égész* (= csillagász) szavak kapcsán azonban csak félreértelműzések születtek. Az elsőre ilyenek: zenei tehetség, ösztön, illetve az orosz muzsikokkal kapcsolatba hozva: parasztlázadás. Az *égész*-t pedig az *egészből* származtatták, illetve az *égő és sz* (szóösszevonas?) alakjának vélték. S hogy ez utóbbi mi? Természetesen a lángész!

A megfejtés után arról beszélgettünk, melyik szó miért maradt meg vagy tűnt el. A diákok véleménye itt párhuzamban áll Kosztolányi-éval: „Tömegszeszély fogadja el és veti vissza a szavakat, önkényesen. Néha rosszakat fogad el, és jókat vet vissza... Egy... istenfi égész-nek nevezte a csillagászt. Azoknak, akik eleve mosolyognak ezen a megbukott szón, nincs igazuk. Éppoly képzésű, mint a másik. Abban sincs igazuk, hogy talán hangzása – a két éles é betűje – okozta korai halálát. Akkor a *gégész* és a *régész* sem élne. Nem kellett, és rejtély, hogy miért nem.” (Kosztolányi Dezső: Újító teremtés)

Egy ideig még folytatódik a találgatás, a játék, a fordítás „magyarról magyarra”. Előkerülnek az *öné*, a *popont*, a *hemzserde*, majd fordul a kocka, s már a diákok kérdeznak, tudome, mi volt a *fiahordó görugrány*, a *tevepárduc*, a *dalabáj zenér* és a *foltos nyakorján*. (Ez utóbbi a *tevepárduccal* azonos!)

A tanulókkal beszélgetve sokuktól hallottam ugyanazt a véleményt: a négy középiskolás év magyar nyelvi anyagának szinte legérdekesebb részét jelenti a negyedik tankönyv nyelvtörténeti fejezete.

Csetneki Sándorné
(Pusztaszabolcs)

NEM ENGEDÜNK A 48-BÓL!

(Rejtvénypályázatunk utolsó fordulója)

Kedves fiatalok! A mai három feladattal véget ér az az összesen kilenc nyelvi rejtvényt tartalmazó pályázat, amellyel érdeklődéseket kívántuk fölkelteni, s nyelvi fantáziátokat, találmányokat próbára tenni. Következzék hát az utolsó forduló három feladványa!

SZÓTAGRENDEZÉS

Ábécérendbe sorakoztatott szótagokat láttok. Ha megfelelően rendbe szeditek őket, akkor egy-egy értelmes szót kaptok. Minden jól összerakott szóért 1-1, tehát összesen 3 pont jár.

KA - RA - TE - VÁN - VE
CSIN - LA - PA - SÜ - TA - TÓ
AN - JÁ - LOP - TI - VOR

MIVEL MÉRTEK ELŐDEINK?

A meghatározások alapján találjátok ki egy-egy régi mértékegység nevét! Ha sikerül, minden találatért 3-3, azaz összesen 9 pontot kaphattok.

1. Régi űrmérték, kb. fél hektoliter
2. 3 dl-nyi régi űrmérték
3. Főleg folyadékok mérésére használt, kb. 8 dl-nyi űrmérték

NEM ENGEDÜNK A NEGYVENNYOLCBÓL!

Ugye ismeritek ezt a szólásmondást? Arra mondjuk, hogy nem enged a negyvennyolcból, aki semmi szín alatt nem hagyja a maga igazát, nem tágit elhatározásától. E szólás a múlt század második felében keletkezett, s eredetileg az ún. negyvennyolcas programra vonatkozott, vagyis arra utalt, hogy Magyarország és Ausztria viszonyát az 1848-ban hozott törvények visszaállítása alapján kell rendezni. Sajnos, sokan eltorzítják e szólást. Nemezszer találkozunk ilyen változatával: *Nem engedünk a huszonnyolcból, nem engedünk a huszonegyből* stb.

Ez adta nekünk az ötletet, hogy készítsünk számotokra egy olyan rejtvényt, amelynek számokat is tartalmazó szólások, közmondások a főszereplői. Vajon tudjátok-e, hogy melyikbe milyen szám kívánczik? Öt szólást, ill. közmondást közlünk, de úgy, hogy a számok helyét csupán kipontozzuk. Az öt szólásban összesen hat kipontozott helyet találtok. Megfejtésül ezt a hat számot kérjük, ha meg azt a hetediket, amelyet a hat szám összeadásából kaptok. A helyes megoldásért összesen 6 pont jár.

1. Minden csoda napig tart.
2. dudás nem fér meg egy csárdában.
3. fecske nem csinál nyarat.
4. a magyar igazság.
5. Az egyik, a másik egy híján

Mindezek után most már elárulhatjuk, miért az a címe kilencfordulós pályázatunknak, hogy „Nem engedünk a 48-ból!” Azért, mert a legutolsó rejtvényünknek is éppen ez a címe? Egyáltalán nem. Azért választottuk az egész rejtvénysorozat címének a „Nem engedünk a 48-ból!” formát – s azért nem a megszokott módon, betűkkel írtuk le benne a *negyvennyolcból* szóalakot, hanem számjegyet használva –, mert ezzel is a 48-as szám fontosságára, rejtvényünkben betöltött nagy

szerepére kívántunk utalni. Adjátok csak össze a három forduló során közölt kilenc rejtvény helyes megfejtésével szereshető pontokat! Ugye pontosan 48? Nos, azért az a címe rejtvénypályázatunknak, hogy „Nem engedünk a 48-ból!”, mert a nyerteseket azok közül sorsoljuk ki, akik mindhárom fordulóban teljes értékű megfejtést küldtek be, vagyis megszerezték mind a 48 pontot. Most, a befejező fordulóban tehát különösen azok igyekezzenek, akik úgy érzik, hogy eddig kifogástalan és hiánytalan a megfejtésük. Megoldásokat 1986. február 15-ig küldjétek el az Édes Anyanyelvünk szerkesztőségének címére: Budapest, Dob u. 60. (1072). A lapra vagy borítékra írjátok rá ezt is: Nem engedünk a 48-ból! A rejtvények megfejtését, valamint a sorsolás eredményét 1986. évi 2. számunkban közöljük.

Nyelv, irodalom, olvasás

A nagyvilágba szétszóródott magyarság képviselőit egybegyűjtő Anyanyelvi Konferencia idei ülésének egyik fő tárgya volt a magyar irodalom szerepe és föladata a külföldi magyarság anyanyelvének és nemzeti tudatának megőrzésében, továbbörökítésében. A magyarul alig vagy már nem beszélő kinti fiatal nemzedék számára – az eddigi eszközök-módozatok mellé – vonzó ifjúsági könyvsorozat készül, fokozatos felépítéssel a különböző korosztályoknak.

E program: irodalommal a nyelvi műveltségért – fokozott nyomatékot kaphatna hazai pedagógiánkban is. A „magyar nyelv és irodalom” tantárgypárosítás jó részét csak névleges: a stúdió két ágra különül, s mint ha a szaktanár is két személyre válna szét, rendszerint csak az egyik felét – nagy többségben az irodalmat – vallja szívügyének; a nyelvi ismereteket kényszerű tehernek érzi, melytől igyekszik tessék-lássék elintézésel szabadulni. Csoda-e, ha érdektelensége vagy nyílt ellen-szenve átragad diákjaira is? A gépies, szabálysajkóztató, élettelen nyelvi órák így oltották be nemzedékekbe az „unalmas, utálatos” nyelvtantól való viszolygást, amely aztán meghatározza újabb tanárnemzedékek hasonló viszonyulását, ördögi kört teremtvé.

Hogyan lehetne hát valóra váltani „nyelv és irodalom” igazi egységét? A reformok, kísérletek, újítások szépszándékú ajánlásait gyakorlattá

kellene kidolgozni, a pedagógusképzés, tanterv és tankönyvek szemléleti és módszerbeli megújításával. A kommunikáció mellett a stílus legyen a másik vezérszó. A nyelvtant tekintsük a kifejezés stílus eszköztárának is, irodalmi példák, idézetek szemléltető, életes utalásaival, s tegyük nyilvánvalóvá, hogy az irodalmi mű – tartalmi jellege és „eszmei mondanivalója” mellett – szükségszerűen nyelvi alkotás, a kifejezőeszközök gazdag változatosságát és hajlékonyságát érvényesítő szellemi építmény. Az irodalmi elemzés és a kritika számára így természetes lesz, hogy az irodalom anyaga, formát adó, megjelenítő közege a nyelv, s ez nyomatékosan érvényesül majd a vizsgálat és az értékelés szempontjaiban.

Irodalom és olvasás: elválaszthatatlan fogalmak. De nemcsak az irodalom befogadásának, hanem az ismeretszerzésnek, művelődésnek is nélkülözhetetlen eszköze a betű. A pedagógiának ősi alapfunkciója s ma is elsődleges feladata az olvasás-írás-tanítás. Meglepő hát, hogy egy éven át vita gyűrűzött e kérdés körül, szélesen hullámozva. Indítóoka az olvasástannak általánosan tapasztalt és hivatalosan is beismert alacsony „hatásfoka”, gyöngye eredménye. A vita magva pedig a hagyományos, betűkapcsoló és a szóképes (globális) módszer ütközése: melyik alkalmasabb az olvasás hatékony elsajátítására?

Mindkettő mellett szólnak elméleti és tapasztalati érvek,

de kétségtelen, hogy a globális módszer alkalmazásában tekintetbe kell venni nyelvünk jellegét, hangzás és írásképvizonyát. Az elmélet szakemberei védik a módszer tudományos megalapozottságát, a gyakorlat munkásai és szenvedő alanyai, a szülők pedig az eredménytelenséget panaszozzák. Míg régen karácsonykor már följazott olvasni-tudással várták az elsős gyerekek a mesekönyv-ajándékot, most év végén is csak baktatva olvasnak. És ami ebből folyó nagyobb baj: a kinlódva elsajátított tudás, a sikertelenség miatt kapott sok korholás elriasztja őket a be-

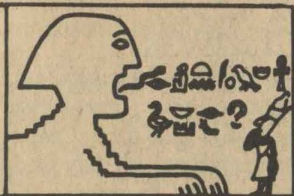
tűtől, talán egyszer s mindenkorra megundorodnak az olvasástól.

Oktatási rendszerünk nehezen lábal ki a reformkísérletekből. Kétségtelen, hogy viharosan alakuló világunk, az ismeretanyag rohamos megújulása kemény próba elé állítja a művelődésügy tervezőit és az iskolát. A kísérletezés elkerülhetetlen, bár néha hátrányos is. Az olvasás-írás tanításához azonban, több ezer éves tapasztalata van az emberiségnek; furcsa hát, hogy épp a művelődés kapujának biztosan és könnyedén nyitó kulcsát veszítettük el, s most riadozva keresgéljük.

Kovalovszky Miklós

Üdvözljük a 70 éves Lőrincze Lajost,
szerkesztőbizottságunk elnökét

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

Először is az ez évi 2. számunkban közölt rejtvények megfejtését adjuk meg.

I. Népes népek. 1. Kat+alán 2. D+inka 3. P+oros 4. Ill+ír 5. Osz+trák 6. Gr+úz

II. Hét szóban két szám! 1. Kétlétű állatok. 2. Hétmérföldes csizma. 3. Kétfenekű dob. 4. Hétpróbás gazember. 5. Kétkezi munka. 6. Kétkulacsos politika. 7. Hétpecsétetes titok.

III. Állat + testrész = növény. 1. Gémorr (de jó ez is: gólyaorr) 2. Medvetalp 3. Varjúkóróm 4. Kígyónyelv 5. Farkasszem 6. Galambbegy 7. Oroszlánfog

IV. Fülel szólások. 1. A füle botját sem mozdítja, 2. Se füle, se farka. 3. Süket fülekre talál (vagy: süket füleknek beszél). 4. Hegyezi a fülét (vagy: csupa fül). 5. Fél füllel hall valamit. 6. Fülön csipi (vagy: fülön fogja). 7. Elereszti a füle mellett (vagy: az

egyik fülén be, a másikon ki).

V. Kosztolányi a nyelvről. Tévedés azt hinni, hogy a rövid mondatok magyarosabbak és természetesebbek.

A legalább 90 pontot elért megfejtők közül a következők nyertek 100-100 forint értékű könyvutalványt: dr. Bán Ervinné, Budapest, Hevesi Gyula út 93. fsz. 5. (1157); Császár Győző, Pécs, Kórház tér 7. (7627); Kalmár Géza-né, Budapest, Állomás u. 20. I. 15. (1102); Kiss György, Mélykút, Traktorosok u. 10. (6449); Koroknay József, Üllő, Malom u. 38. (2225); Láng Miklós, Budapest, Üllői út 54. VI. 51. (1082); Lázár Lajos, Budapest, Tigris u. 6. I. 4. (1016); Németh József, Almásfüzitő, Ságvári tér 1/6 (2931); Scitovszky Elemérné, Gyöngyös, Jókai u. 41. (3200); Tóth István, Miskolc, Szentpéteri kapu 101/A (3526).

A Pontozó újabb feladatai

I. Melyik a kakukktojás? Felsorolunk tíz férfinévét. Közülük kilencnek van egy olyan közös vonása, amelyet a tizediken hiába keresünk. Mi ez a közös jellemző, s melyik név a kakukktojás? Megfejtése 10 pont.

1. Lázár
2. Artúr
3. Benedek
4. Vilmos
5. Elemér
6. Kornél
7. Tamás
8. Bálint
9. Zsigmond
10. Jenő

II. Író és műve. Válaszoljon az itt következő meghatározásokra! Helyes válasz esetén a szavak kezdőbetűi az író, utolsó betűi pedig egyik művét idézik. A rejtvényben a rövid és a hosszú magánhangzók között nem teszünk különbséget. Megfejtése 12 pont.

- A dicsőség jelképe:
Vízvezető cső:
Vízi tündér:
Nagy zsírtartalmú:
Cselszövés:
Sajátosan értékes:
Skatulya:
Ajakos virágú gyomnövény:
Kapuba bejutó labda: ...
Áttelelő:
Íz és illat:
Kvarcfajta:

III. Két meghatározásból egy betű. A rejtvényfejtők nagyon jól tudják, hogy egyetlen betűt is többféleképpen lehet meghatározni. Hogyan idézhetjük fel például az O betűt? 1. Határtalan „sok”. (A sok szó határbetűi hiányoznak.) 2. A lehető legkevesebb. (Vagyis nulla.) 3. Oxigén. (Az oxigén vegyjele.) stb. Olvasóinknak ezekhez hasonló furfangos jellemzőkből kell kitalálniuk egy nyolc betűjegyéből álló foglalkozást. Könnyítésül minden egyes betűhöz két meghatározást adunk. A helyes megfejtés 8 pontot ér.

1. ↑ Norvégia négy keréken
↓ Félne
2. ↑ Ittrium
↓ Negyed négy

3. ↑ Egye
↓ Goya hazája
4. ↑ 50
↓ Lefe
5. ↑ Vanádium
↓ Fau
6. ↑ Észak
↓ Félév
7. ↑ Egyes
↓ Sárga elem
8. ↑ Félsz
↓ Kezdődik a zsúr

IV. Klásszikus jelzők.

Vannak nyelvünkben olyan szavak, amelyek csak egy vagy legföljebb néhány szónak lehetnek jelzői. *Farkasordító* például csak a hideg, esetleg a tél lehet, *óperenciás* csak a népmesékben szereplő tenger. Rejtvényünkben olyan korlátozott használatú, többnyire csak egy-két szóhoz kapcsolódó jelzőket kell olvasóinknak megjelölniük, amelyek egytől egyig valamilyen bibliai, mitológiai, íll. ókori személy nevéből alakultak ki, s amelyeket méltán nevezhetünk *klásszikus* jelzőknek. Tíz ilyen jelzőt keresünk, s ennek megfelelően tíz meghatározást adunk. Nemcsak maguknak a keresett jelzőknek az értelmét tüntetjük fel, hanem megjelöljük azt a szót is, amely mellé jelzőnk legszívesebben társul. Így bizonyára nem lesz nehéz a megoldás. Megfejtése jelzőnként 2, összesen 20 pont.

1. Igen erős, messze zengő (=) hang.
2. Fényűzően pazar (=) lakoma.
3. Nehéz problémát bravúrosan megoldó (=) döntés.
4. Csillapíthatatlan szomjúság, éhség okozta (=) kín.
5. Minden érzékiségtől mentes (=) szerelem.
6. Hirtelen támadt, iszonyú (=) félelem.
7. Kétes értékű (=) győzelem.
8. Embertelenül nehéz, mégis hiábavaló (=) munka.
9. Szokatlanul magas (=) kor.
10. Elemi erővel kirobbanó (=) kacaj.

V. **Fiahordó keresztetik.** Olvasóink egy korábbi fordulóból már ismerik a „kenguru” elnevezésű játékot, amelynek jellemzője, hogy egy hosszabb szó vagy szókapcsolat – mint a kengurumama az erszényében a kicsinyét – magában hordoz egy ugyanolyan jelentésű rövidbetűt. Emlékeztetőül álljon itt két példa: a PIROS hajnalfaKADÁS meghatározásra a válasz: PIRKADÁS, a KÖRÜLVÉSZ megfejtése: ÖVEZ. Tehát a hosszabb szóból a megfelelő betűk kihagyásával kell rátalálni a rövidebbre. A játék mostani változatában a „kengurucsemétét” mutatjuk meg, s önöknek a „fiahordó” szókapcsolatra, vagyis a meghatározásra kell visszakovertetnünk. Mindhárom esetben egy-egy két szóból álló szókapcsolat a megfejtés. A feladatban kipontozva megadjuk a szókapcsolatok betűszámát, helyközzel megjelöljük a szóhatárt is, s a megfelelő helyekre beírjuk azt a szót (ÉLES, ÁZTATÁS, CINKE), amelyet a szókapcsolat magában hordoz. Megfejtésül a kétszavas szókapcsolatot kérjük. Minden kifogástalan megfejtésért

5, tehát a telitalálatért összesen 15 pontot vasalhatnak be.

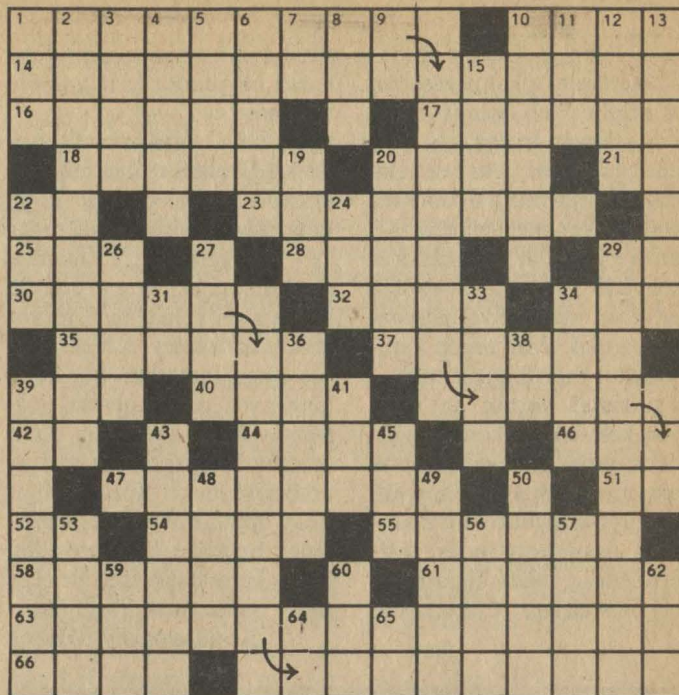
1. . . . É L . . . E S
2. . . . Á Z T A . T Á S
3. . . . C I N . K E

VI. **Széchenyi a nyelvről.** Széchenyi István Hitel című munkájából származik az a nyelvről szóló megállapítás, amelyet keresztretjé nyünk vízszintes 1. és 30. számú sorában idézünk. Ezt tessék beküldeni! Megfejtése 25 pont.

Az e számunkban közölt rejtvenyek együttes értéke 90 pont. A sorsolásban azok vehetnek majd részt, akik megfejtésükkel legalább 80 pontot szereztek. A feladatok megoldását 1986. február 15-ig kell beküldeni a szerkesztőség címére. A borítékra tessék ráírni rovatunk címét is: Pontozó.

Minden olvasónak sikeres fejtörést, jó szórakozást kívánunk a közreadott rejtvenyek szerzői:

- Bencze Tamás** (I.)
Felde Györgyi (V.)
Grétsy László (IV.)
Miskolczi Margit (III.)
Rózsa Ibolya (II.)
Schmidt János (VI.)

Széchenyi írta

VÍZSZINTES:

1. *A Hitel című munkából vett idézet első része (zárt betűk: G, T, N).* 10. Község Csongrád megyében. 14. Ady Endre verse. 16. Származás. 17. Ősi magyar női név. 18. Tbilisi a fővárosa. 20. Spanyol női név. 21. Török autók jelzése. 22. Söröző bejárata! 23. Étkezdében folyik. 25. ... világát. 28. Alkotórész. 29. Magvas részlet! 30. *Az idézet második, befejező része (zárt betűk: É, M).* 32. Virágtartó edény. 34. ...-liner; a szemhéj szélét vonalszerűen kiemelő festék. 35. Héber eredetű női név. 37. A mélybe vezető. 39. Angol főnemesi cím. 40. Felőle. 42. Deszkadarab! 44. Tragikus sorsú chilei dalénekes (Victor). 46. ... Transfer; a színes fényképezésben elterjedt amerikai módszer. 47. Eddig még nem győzték le. 51. Kerékabroncs! 52. A szén és a kálium vegyjele. 54. Olasz autómárka. 55. Kikötőváros Brazíliában. 58. Középkori bolgár uralkodó. 61. Cirkuszi porond. 63. Szeszélyes. 66. Rendet hagy maga után!

FÜGGŐLEGES:

1. Északi férfinév. 2. Zsém-bel, perlekedik, népies szó-

val. 3. Tíz a köbön. 4. Becézett Gedeon. 5. Kést fen. 6. Francia zeneszerző (Erik, 1866–1925). 7. Biztonságban van! 8. Tagadószó. 9. Fejletlen rém! 10. A tőzsdére járó illeték egykor ezzel a szóval. 11. Finn novellista (Juhani, 1861–1921). 12. Verset ír. 13. Német származású orosz csillagász (Vaszilij Jakovlevics, 1793–1864). 15. Kelet-ázsiai pénz- és súlyegység. 19. ... Kobo; japán író. 20. Eszménykép. 22. Főszakács. 24. Szellemi öröm, régiesen. 26. Ablak is, telefon is van ilyen. 27. Veszprém megyei község. 29. Orvosi ellátásban részesít. 31. Líbia része! 33. Attól a naptól, latin kifejezéssel. 34. Fő étkezés. 36. Fölött elmenté. 38. Osztályrész! 39. Állati táplálék. 41. ... König (Heine). 43. Vásznon megörökít. 45. Athéni lételem! 48. Történelmi városka Franciaországban. 49. Falu a Zagya-völgyében. 50. Veréb nagyságú énekesmadár. 53. A faliújságra függeszt. 56. Csipkéjéről is híres francia város. 57. Fajta. 59. A Mária becézőjéből önállósult női név. 60. ... Guevara. 62. Az ón és a vanádium vegyjele. 64. Halkan ráz! 65. Szörnyen kedves filmalak!

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

Palotásné olykor rövid italt és bort vásárolt, amellyel megkínálta Molnárt, de olyan is előfordult, hogy egész nap együtt italoztak. Az asszony hosszabb ideje élt egyedül, így unalmában távcsővel figyelte a szomszédjait, s a közvetlen környezetében lakókról jóformán mindent tudott. Még azt is kifigyelt, hogy Molnár — néhai — feleségéhez idegen férfiak járnak. Erről az asszony határa után Palotásné gondosan tájékoztatta is a megözvegyült férjét, aki ezen jócskán felinge-

Van, aki nem ismer lehetlent

Pedig egy *néhai* feleséghez nem járhatnak férfiak. Ez csak az asszony életében történhetett. (Petőfi Népe, 1985. III. 26.)
 Beküldte: **Kádár Péter**, Kiskunfélegyháza

Ki, mi az elmebeteg?

A határozat szövege szerint a *szociális otthon*. Természetesen csak a pongyola szerkesztés miatt sugallja ezt a kiemelt mondat. Nyilvánvaló, hogy az *elmebetegek szociális otthonának a rekonstrukciójáról* van szó.
 (Beküldte: Pócs Imre, 3531 Miskolc, Győri kapu 4.)

III. A megyei tanács határozatai

764 Tk. 1 T. 1985. (IV. 10.) sz. határozat

Tárgy: A megye lakosságának egészségügyi ellátása, az egészségügyi átszervezés hatása az északi és a hétfői ügyeleti rendszer működésének tapasztalatai.

IV. A szociális otthon fejlesztésére az alábbi koncepciót hagyja jóvá a Tanács:

- Borsodivánkán elmebeteg szociális otthon rekonstrukció átmenet beruházásként 200 férőhely bővítéssel.
- Szerencsen a volt határőrlaktanya-épületek megvásárlásával és egy 100 ágys pavilon építésével 200 szociális betegotthoni férőhely

Pedig a nyolcadik férjjelöltől már százezer dolláros eljegyzési gyűrűt is kapott. Taylor mégis fölbontotta az eljegyzést. Milyen titok lappanghat e mögött? Lehet, hogy a filmcsillag közben kiábrándult az 52 éves üzletemberből? A Noszty fiú történetének ismerői még arra is gyanakodhatnak, hogy az isteni Liz nem volt meglegedve a vőlegény, Dennis Stein anyagi

helyzetével. Talán házasságszédelőgőnek tartotta? Vagy értesült rejtett betegségéről, titkos szenvedélyéről? Ki tudja? Bármennyire is fúrja oldalunkat a kíváncsiság, elégedjünk meg azzal, hogy ez a házasság, a nyolcadik „nem jött össze”. A többit bizzuk az olvasó vagy hallgató képzeletére. Találgasson! Játsszék! Talán „összejön valami”.

Szabályr Ferenc

Felde Györgyi:

NYELVI JÁTÉKOK AZ ANYANYELVI ISMERETTERJESZTÉS SZOLGÁLATÁBAN

TIT, 1984.

Ha a szerzői számozást vesszük alapul, a könyv 70 nyelvi játékot tartalmaz. De óvatos becslés szerint is legalább 250 játékos feladvány található benne, csak hogy típusokba sorolva, „bokrosítva”. A kötet értékét növeli, hogy más gyűjteményekből már ismert játéktípusokon túl teljesen újak is akadnak a feladatok közt, s új ötletekkel is jócskán gazdagodik a nyelvi játékok irodalma. Én legalábbis sehol sem találkoztam még az ún. „keresztöltéses összetételek” műfajával, sem a „szócsillag” nevű ötletes játékkal.

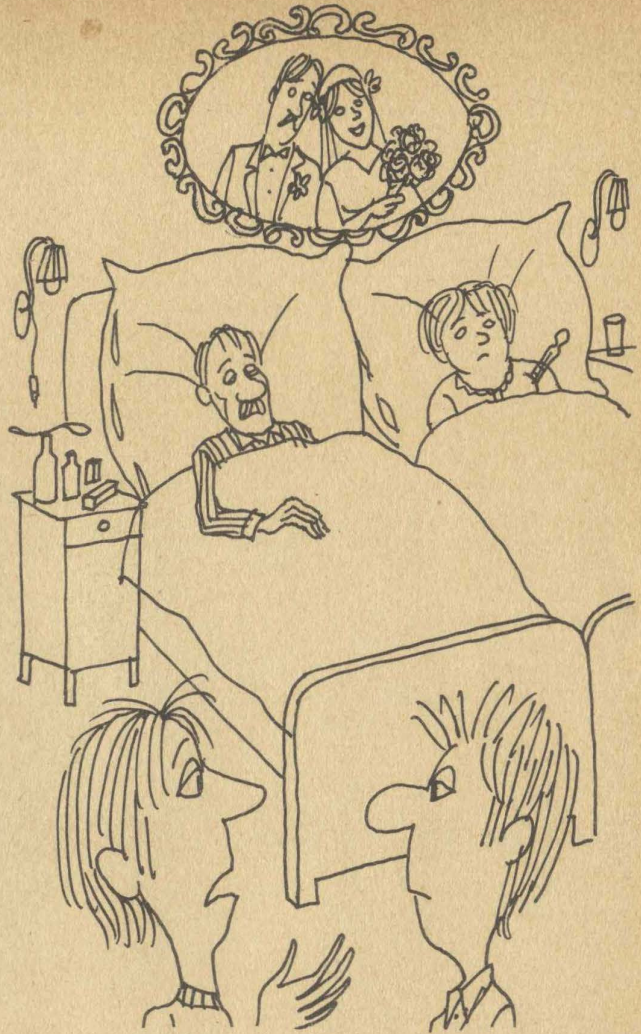
A kötet felépítése egyszerű, anyaga könnyen áttekinthető. A bevezető után, melyben a nyelvi játékok kétségfejllesztő, ismeretnyújtó és személyiséggazdagító szerepéről ír a szerző, maga a feladatgyűjtemény következik kb. 150 oldalon, változatos tállásban: szavak gyűjtése megadott betűkkel (hangokkal), betűkapcsolatokkal (hangkapcsolatokkal); játékok hiányzó betűkkel; betűcsererejtvények; betűtoldó és betűvesztő játékok; szóelemrejtő feladatok; játékok összetett szavakkal; szavak jelentésével, használati körével kapcsolatos feladványok; játékok szólásokkal, közmondásokkal, szóláshasonlatokkal; „nyelvtanos” játékok. Ezután

pedig 65 oldalon sorjáznak a megfejtések, amelyek persze korántsem tekinthetők mindig az egyetlen lehetséges megoldásnak. Ez azonban nem hiba, inkább erény, mert – mint a szerző is figyelmeztet rá – a játékosok nyelvi ötletességétől függően további gazdag lehetőségek, újabb változatok kínálkoznak.

Végezetül néhány szót arról, mire is való, mire is jó tulajdonképpen a nyelvi játékok. Könnyű a dolgom, ugyanis a szerzőt idézhetem: „...a nyelvi játék szinte észrevétlenül eljuttat a nyelvi rendszer bizonyos általános összefüggéseinek, törvényszerűségeinek a feltáráshoz, amelyek a nyelvkönyvek lapjain esetleg száraz definíciók. Fejleszti a találgatóságot, a logikai és asszociációs készséget, a nyelvi fantáziát: szóraosztató formában segít megszilárdítani a nyelvhelyességi és helyesírási ismereteket. Érzékenyebb tesz a stílusárnyalatokra, ráébreszt szókincsünk hallatlan gazdagságára; felhívja a figyelmet a nyelv apró mozzanataira, rezdüléseire.”

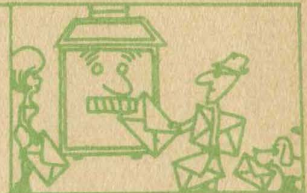
(A könyv ára 46 Ft; utánvétellel megrendelhető a TIT Budapesti Szervezeténél, amíg a csekély példányszámból futja.)

Grétsy László

„Lerohadtak az őseim...”

POSTALÁDA

Paripa. Antal István – 1028 Budapest, Hidegkúti út 216. – kifogásolja, hogy *paripa* szavunkat többnyire 'szép mozgású ló' értelemben használják. Ő úgy tudja, hogy a *paripa* a herélt lónak a neve.

Az irodalmi nyelvben, a választékos nyelvhasználatban a *paripa* a nemes, büszke tartású, könnyed járású ló neve. Petőfi is ilyen értelemben használta: „S holttestemen át Fújó paripák Szárguldjanak a kivivott diadalra”, Arany János is: „Add ki a jussomat: pénzt, paripát, fegyvert”. Adynál pedig ezt olvashatjuk: „S már látom, mint kap paripára, Vállamra üt, nagyot nevet S viszik tovább a táltosával... Boszorkányos, forró szelek.” A magyar nyelv értelmező szótára ezért tünteti fel a *paripa* szó első jelentéseként ezt: szép moz-

gású, nemes ló. A szó másik. Ön által számonkért jelentését a köznyelvben kevesebben ismerik, ez inkább az egyes nyelvjárásokban járatos. A régi nyelvben a *paripa* csakugyan a tenyésztésre alkalmatlan, herélt ló neve volt. Jó ismerni ezt a jelentését is a szónak, de a köznyelven beszélőktől nem szabad zokon venni, ha a *paripa* szóhoz az évszázadok óta hozzákapcsolódó hangulatot, jelentést társítják, a *paripá*-t a lovak között az erő és a szépség megtestesítőjének tartják.

Felde Györgyi Háztartásbeli. Özv. Varga Gergelyné – 5630 Békés, Posta u. 4. – arról ír levelében, hogy nem szívesen olvassa és használja a 'saját háztartásában dolgozó, munkaviszonyban nem álló nő' jelentésű *háztartásbeli* szót.

Megértjük, hogy nem nagyon

kedveli ezt a kifejezést. Valószínűleg azért, mert a *háztartási alkalmazott*-at, azaz a *cseléd*-et jut-tatja eszébe. Vigasztalására szóljon, hogy a *háztartásbeli* szót csak a hivatalok használják, ott is csak bizonyos kérdőívek kitöltésekor kerül elő. Különbösen nem nagyon élünk ezzel a szóval.

T. Urbán Ilona

Folyamhajózás – belvízi hajózás. Erdős József – 1174. Budapest, Jósika u. 10. – kifogásolja, hogy újabban a *folyamhajózás* helyett kizárólag a *belvízi hajózás*-t használják a szaknyelvben. Bővíthető-e a *belvíz* jelentése ebben az értelemben? – kérdezi tőlünk.

Szótáraink tanúsága alapján azt mondhatjuk, hogy van a *belvíz*-nek ilyen árnyalata (igaz, inkább többes számú alakban: *belvizek*): Valamely ország belföldi vízi útjai: folyók, tavak, csatornák együttevét. Tavasszal megindul a hajózás a *belvizeken* – olvashatjuk az Értelmező Szótárban.

Megkérdeztük a Mahartot, miért tértek át a *belvízi hajózás*-ra. Válaszukból azt tudtuk meg, hogy a *belvízi* nem *belföldi*-t jelent, hanem a *nemzetközi hajóút*-tal áll szemben. A Duna például Regensburgtól lefelé *nemzetközi hajóút*, Regensburg fölött viszont német *belvízi* vízi út. Vagy: *belvízi* hajóutunk a Tisza, a Dráva egy szakasza. A nemrég elkészült Konstanca–Duna-csatorna pedig román *belvízi* vízi út, ennek a használatáért például a nem román hajóknak fizetniük kell.

A *belvízi hajózás*-t tehát nem a *folyamhajózás* helyett használják – bár ilyen értelemben is, a *folyamhajózás*-sal szembeállítva –, hanem a *nemzetközi hajóút*-tal ellentétben belső, egy-egy ország területén érvényes vízi utat jelölnek vele. Egyfelől tehát *belföldi*-t jelent a *belvízi*, s ebben az értelemben szembeállítva a *tengerhajózás*-sal valóban él a *folyam*- és *tavihajózás* helyett is, másfelől viszont a 'nem nemzetközi hajóút'-at jelenti, nemcsak Magyarországon belül, hanem más országok belső vizein is.

Összefoglalva az eddigieket: Igaz, hogy a *belvízi*-nek az első jelentése az elterjedtebb (a talajból feltörő vagy csapadékból összegyűlt víz), s eddig csak ritkán találkozhattunk a 'belső víz, országon belüli folyó, tó' értelmével. Mostanában ezt a jelentésárnyalatot „karolta föl” a Mahart, s ez terjedt el a fentiek szerint. Nem helyteleníthető, szaknyelvi

szóhasználatként semmiképpen sem, s nehezen találhatnánk jobbat helyette.

Egedy Mária

Ragadt – ragadott, támadt – támadott. Dezső Márta – 1116 Budapest, Latinka S. u. 40. – levelét köszönjük. Jó nyelvézékre vall, hogy észrevette, a *ragad* ige kétféleképpen is meg lehet alkotni a múlt idejét, *ragadt* és *ragadott* alakban. Míg jelen időben csak egy forma lehetséges, a *ragad*, addig a kétféle múlt idő már bizonyos jelentésselkülönülést takar.

A *ragadt* formájú múlt idő helyes akkor, ha az igét 'más tárgyhoz szívósan ragad' értelemben használjuk. Tehát például: a két lap *összeragadt*. Szintén ezt használjuk, amikor átvitt értelemben szerepel a szó, tehát ezt fejezi ki: valakin valami rajta marad, például: rajta *ragadt* a gúnynev, illetőleg: ha 'valami áterjed valakire' jelentésű: *ráragadt* a betegség, *ráragadt* a lelkesedés. Ezek az ige tárgyatlan értelmű használati.

A másik múlt idő, a *ragadott* a *ragad* néhány tárgyas jelentéséhez kapcsolódott. Például: tollat *ragadott*, egy embert galléron *ragadott*, a beszéd mindenkit magával *ragadott*, illetve: bámulatra *ragadott*.

Hasonló elkülönülés figyelhető meg a *támadt* múlt idejű alakjai között is. A *támadt* alak használatos ezekben a kifejezésekben: szél *támadt*, jó ötlete *támadt*. Ezek szintén tárgyatlan jelentésű alakok voltak. A *támadott* forma a tárgyas értelmű *támad* múlt ideje lehet: a sereg balról *támadott*.

A fenti példákban a jelentésselkülönülést jelző kétféle múlt idő formailag abban különbözik egymástól, hogy az egyik alakban a múlt idő jele előtt nincs, de a másikban megjelenik egy magánhangzó, az ún. előhangzó. Ez a hang más igealakokban is előfordulhat, de nem mindig jelöl más jelentéseket. Az előhangzós változat együtt él az előhangzó nélkülivel például a *szólt* – *szólott* vagy a *mondta* – *mondott* esetében. A kettő között csak az a különbség, hogy a hosszabb alak ünnepélyesebb, archaikusabb a rövidebbnél.

Balogh Judit

A Dobozy, a Táskay és a Györgyi családnév eredete. Van-e köze a *Dobozy* névnek a köznévi *doboz*-hoz, a *Táskay* névnek a *táská*-hoz és a *Györgyi* családnévnek a *Györgyi* kereszt-

névhez? – kérdezi Magyar Péter (1115 Budapest, Fraknó tér 5.).

A *Dobozy* családnév a Békés megyei *Doboz* község nevéből való. A községnevén a hasonló hangalakú személynévből keletkezett, mely a *dob* főnév népies *dobasz* (= tele, duzzadt) melléknévi származékából alakult. A családnév eredhet a Temes megyei *Temesdoboz* és a Fejér megyei *Vértesdoboz* nevéből is, mely az *Alcsút* községgel való 1950-es egyesülésekor az *Alcsútdoboz* nevet kapta.

A *Táskay* családnév sem a *táska* köznévből származik. A Somogy megyei *Táska* község nevéből képződött. Semmi köze sincs az olasz eredetű *táska* főnévhez. Talán szláv származású, vagy a *Tas* személynév származéka.

A *Györgyi* családnév az Abaúj-Torna megyei (csehszlovákiai) *Györgyi* község nevéből alakult, mely valószínűleg a *György* (= György tulajdona) birtokjeles alaknak a változata. A *Györgyi* keresztnév pedig a *Georgina* fordításával keletkezett *Györgyike* rövidülése.

Ladó János

Azzal – avval. Kálmán Erzsébet – 1126 Budapest, Orbán tér 2. – azt szeretné megtudni, hogy egyenértékű-e az *azzal* és az *avval*.

A két változat két külön irányú nyelvi törvény érvényesülésének az eredménye. Ha az *az* mutató névmáshoz *-val* rag kapcsolódik, akkor mind az előreható hasonulás, mind pedig a hátraható hasonulás bekövetkezhet. Általában hátraható hasonulás érvényesül, azaz a névmás tövégi *z*-je hasonló a viszonyragok kezdő mássalhangzójához: *abban, akkor, afféle, akként, akképpen* stb. E toldalékos alakok sorába tartozik az *avval* is. Az ugyancsak szabályos – és a választékos stílusban jobban kedvelt – *azzal* tulajdonképpen „kilóg” a sorból, hiszen ebben az alakban a *-val* rag *v* mássalhangzója hasonló a névmás tövégi *z*-jéhez.

A válaszuk röviden tehát: mindkét alak kifogástalan. Csúpan némi hangulati, stilisztikai különbség van köztük.

T. Urbán Ilona

Elmérge. Szmolenszky Pál – 3102 Salgótarján, Petőfi út 49/A – az *elmérge*d szó jelentése, használatá iránt érdeklődik.

Az *elmérge*d szó nincs szótározva, mégsem ismeretlen forma. Régies, népies szóalak; az 1867-

ben kiadott, Czuczor Gergely és Fogarasi János által szerkesztett szótárban, A magyar nyelv szótárában szerepel is *mérge*d és *mérge*d formában. Jelentésük: 'méregre gyullad, méregre fakad'. Az *elmérge*d 'meggyülik', 'elgennyed'.

Balogh Judit

Juh – birka. Kiss Imréné – 1081 Budapest, Rákóczi út 69. – a *juh* és a *birka* szó használatával kapcsolatos kérdésére a következőket válaszoljuk:

A *juh* szó jelentését így határozza meg a Magyar értelmező kéziszótár: „Gyapjáért, tejéért és húzáért tenyésztett, páros ujjú, kérődző emlősállat (ovis).” A *birka* címszónál pedig azt találjuk, hogy jelentése: *juh*. Ez azt mutatja, hogy a mai köznyelv már nem tesz különbséget a *juh* és a *birka* (tájnyelven: *birge, bürge*) között. A Biológiai lexikonból megtudhatjuk, hogy korábban fajták megkülönböztetésére szolgált ez a két szó: a *racka* neve volt a *juh*, a *merinó* fajtáé pedig a *birka*. Ez a különbség már elhomályosult, a mai magyar köznyelv már egyenrangúnak tekinti a két szót. Összetételekben, állandó szókapcsolatokban azonban nem szabad fölcserelnünk őket. Tehát csak így mondhatjuk: *birka*gyulyás, *birka*nyírás ('hajvágás'), *birka*türellem, valakinek *birka*természe van, *birka*aprikás, *birka*csárda, *birka*comb; de csak így használatosak ezek: *juhtúró, juhgomolya, juhsajt, juhsóska, juhszél* ('városnak, falunak olyan széle, ahonnan rögtön a határba jutunk'), *juhtej*.

Felde Györgyi

Hentes, mészáros. Somogyi Ernő – 5465 Cserkeszőlő, Deák u. 4. – véleményével egyetértünk.

A *hentes*-nek valóban csak a sertésvágás és -feldolgozás volt a feladata, a *mészáros*-ra hárult a szarvasmarha, a juh és a ló levágása. Ő főképp nyersen árusította a húst. Az üzletek felett pedig a *Hentes és mészáros* feliratot olvashattuk. Gyakran előfordul azonban, hogy az idők változásával a szó jelentése módosul. Ez történt e két főnévvel is. Napjainkban a húspárgagyüzemi gépésítése miatt a két név elvált egymástól; ma a vágóhídon dolgozókat hívják *mészáros*-oknak, a húsfeldolgozó üzemekben lévők a *hentes*-ek, s ők árusítanak is a húsboltokban.

Egedy Mária